

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტი

თამარ ჩოხარაძე

სახელი სამხრულ კილოებში

სპეციალობა - ლინგვისტიკა

ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის
მოსაპოვებლად წარდგენილი სადისერტაციო ნაშრომის

ანოტაცია

ბათუმი
2017

სადისერტაციო ნაშრომი შესრულებულია შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა
ფაკულტეტის ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტში.

სამეცნიერო ხელმძღვანელი:

მამია ფალავა

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

შემფასებლები:

ნანა ცეცხლაძე - ფილოლოგიის დოქტორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ელზა ფუტყარაძე - ფილოლოგიის დოქტორი,

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის

მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი

მედეა რიყვაძე - ფილოლოგიის დოქტორი,

წმ. ტბელ აბუსერისძის სახელობის სასწავლო

უნივერსიტეტის პროფესორი

სადისერტაციო ნაშრომის დაცვა შედგება **2017 წლის 6 აპრილს, ხუთშაბათს, 37-ე აუდიტორიაში, 13 საათზე**, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სადისერტაციო საბჭოს მიერ შექმნილ სადისერტაციო კომისიის სხდომაზე.

მისამართი: ბათუმი, ნინოშვილის ქ. N 35.

სადისერტაციო ნაშრომის გაცნობა შეიძლება ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ილია ჭავჭავაძის ბიბლიოთეკასა და ამავე უნივერსიტეტის ვებგვერდზე (www.bsu.edu.ge).

სადისერტაციო საბჭოს სწავლული მდივანი,

ასოცირებული პროფესორი ნ. ცეცხლაძე

ნაშრომის ზოგადი დახასიათება

სამხრეთი საქართველო მტკვრის ზემოწელთან ერთად მოიცავს ჭოროხის აუზის ცალკეულ რეგიონებს (აქარა, შავშეთი, კლარჯეთი, ტაო, სპერი...). სამხრული დიალექტების გავრცელების არეალი სწორედ დასახლებული რეგიონებია და, შესაბამისად, წარმოდგენილი ნაშრომის **კვლევის ობიექტი** - ჭოროხის აუზის ქართველთა მეტყველებაა.

საკვლევი თემის აქტუალობა: ჭოროხის აუზი მრავალსაუკუნოვანი ქართული კულტურის ერთ-ერთი ძირითადი კერა იყო. იგი მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქვეყნის ეკონომიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში. რეგიონი ძველად შეადგენდა სამ დიდ პროვინციას: კლარჯეთს, ტაოს და სპერს. ამ პროვინციების საზღვრები ზოგჯერ იცვლებოდა, მაგრამ საზოგადოდ, კლარჯეთ-შავშეთი მოიცავდა აუზის ქვემო წელს, შუა წელი ჭოროხისა - ოლთისით, თორთომით, პარხლით - ტაოდ იწოდებოდა; ხოლო ზედაწელი - ისპირად ანუ სპერად. უძველესი დროიდან მოყოლებული მთელი ეს ტერიტორია ქართული/ქართველური ტომებით იყო დასახლებული, შესაბამისად, ქართულენოვან სივრცეს წარმოადგენდა.

XVI საუკუნიდან მოყოლებული საქართველოს სამხრეთი პროვინციები ოსმალეთმა მიიტაცა, რასაც თან მოჰყვა აქაურთა იძულებითი გამაჰმადიანება. XIX-XX საუკუნეებში მუჰაჯირობის დიდმა ტალღამ გადაუარა სამხრეთ საქართველოს, ქართველები აყარეს მშობლიური მიწა-წყლიდან და ოსმალეთის შიგა პროვინციებში გადაასახლეს. რეგიონის დიდ ნაწილში ქართული ენა დროთა განმავლობაში საოჯახო ურთიერთობის ენად იქცა, ხშირად აქედანაც გამოდევნა თურქულმა, - სახელმწიფო ენამ. თურქეთის შემადგენლობაში დარჩენილ ბევრ სოფელში საერთოდ დაივიწყეს მშობლიური ენა, ქართული ადათ-წესები

და ეთნოგრაფიული ყოფა, მაგრამ ეს ყველაფერი უკვალოდ არ გამქრალა, - დაილექა თურქეთის ჩრდილო პროვინციების თურქულსა და სამეურნეო ყოფაში.

ჭოროხის აუზის თანამედროვე ვითარების შესწავლაც ცხადყოფს, რომ იგი ერთიანი კულტურული სივრცეა, მიუხედავად ამისა, აქ ისტორიულად ჩამოყალიბდა რამდენიმე „ქვეყანა“, რეგიონი თავისი მეტყველებით, ეთნოგრაფიული ყოფით, ფოლკლორით...

ისტორიულმა რეალობამ წარუშლელი კვალი დატოვა ჭოროხის აუზის მოსახლეობის ყოფაზე. ისტორიულ-კულტურული მეხსიერება ინახავს არაერთი ისტორიული ეპოქის ტრაგიკულ თუ საამაყო მომენტს, რაც ვლინდება როგორც მატერიალურ კულტურაში, ასევე ადათ-წესებში, ლეგენდებსა და თქმულებებში, ტოპონიმებში, ქართულ მეტყველებაში და მშობლიურ ენადაკარგულ ქართველთა თურქული მეტყველებას შეფარებულ ქართულ ლექსიკაშიც კი... თანამედროვე მოსახლეობაში ამ ინფორმაციის შეგროვება და სისტემაში მოყვანა მრავალმხრივ სურათს ხატავს რეგიონის წარსული თუ ამჟამინდელი ყოფის შესახებ და, ამასთან, არაერთ პრობლემას წარმოაჩენს თვალსაჩინოდ. ამდენად, კულტურათა უთანასწორო დიალოგის შედეგები, ისტორიული ქართული პროვინციების თანამედროვე ვითარება განაპირობებს უკანასკნელ წლებში წარმოებული კვლევების აქტუალობას.

კვლევის მიზნები და ამოცანები: სამხრული კილოების გავრცელების ძირითადი არეალი ჭოროხის აუზია, რომლის უმეტესი ნაწილი დღეს თურქეთის შემადგენლობაშია და ძირითადად, ართვინის პროვინციის ტერიტორიას შეადგენს. ხსენებულ პროვინციაში ქართულ ენაზე მეტყველებენ შავშეთის რაიონის ჩრდილოეთ ნაწილში (იმერხევში, უსტამისსა და ჩიკისხევში), ნიგალში - ჭოროხის ხეობაში მარადიდვიდან ართ-

ვინამდევ (მურღულის ხეობითურთ), ზედა მაჭახლის (მაჭახლის ხეობის თურქული ნაწილის) ექვს სოფელში, ტაოში - პარხლისწყლის აუზის რამდენიმე სოფელში და ბინათში. აჭარასთან (და საქართველოს სხვა რეგიონებში შიდა მიგრაციის შედეგად დაფუძნებულ ზოგიერთ სოფელთან) ერთად სწორედ დასახლებული ტერიტორია შეადგენს სამხრული დიალექტების გავრცელების არეალს.

გარდა აღნიშნულისა, სამხრული დიალექტების გავრცელების არეალია თურქეთის მარმარილოსა და შავი ზღვის რეგიონების ის დასახლებები, რომლებშიც აჭარიდან, კლარჯეთიდან, შავშეთიდან, ტაოდან გადასახლებულ მუჰაჯირთა შთამომავლები ცხოვრობენ.

ამდენად, ჩვენი ინტერესის საგანს წარმოადგენს სამხრული კილოები, მათი გავრცელების გეოგრაფია და შესწავლის მდგომარეობა. ნაშრომის მიზანია, სამხრულ კილოებში სახელის თავისებურებათა ანალიზი.

მეცნიერული სიახლე: წარმოდგენილი ნაშრომის მეცნიერული სიახლე ისაა, რომ მონოგრაფიულად არის შესწავლილი სახელის თავისებურებანი სამხრულ დიალექტებში. მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია ისიც, რომ ნაშრომში გამოყენებულია არამხოლოდ უშუალოდ სამხრეთ საქართველოში ჩაწერილი დიალექტოლოგიური ტექსტები, არამედ მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველების ნიმუშებიც. ვიყენებთ, ძირითადად ბსუ-ის ქართველოლოგიის ცენტრის მასალას, აგრეთვე - ჩვენ მიერ ექსპედიციების დროს ჭოროხის აუზსა თუ მუჰაჯირთა შთამომავლებთან - ორდუს, სამსუნის, ქოჯაელის, საქარიას, იალოვას... პროვინციებში ჩაწერილ ტექსტებს. სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოგვაქვს საკმაო მოცულობის მასალა, რაც ამავდროულად, განაპირობებს **ნაშრომის თეორიულ და პრაქტიკულ მნიშვნელობას**. შესაბამისად, კვლევის შედეგების გამოყენება შესაძლებე-

ლია ქართული ენის, ქართული დიალექტოლოგიის, ასევე, საქართველოს ეთნოლოგიის, კულტუროლოგიის... არაერთი საკითხის სწავლებისა და კვლევებისთვის.

კვლევის მეთოდი: აღვნიშნავ, რომ დიალექტოლოგიური მასალების ჩაწერა ხდებოდა როგორც ხელით, ასევე ელექტრონულ ფორმატში, რაც ჩაწერილი მასალების შემოწმებისა და დაზუსტების შესაძლებლობას გვაძლევდა.

კვლევის მიზნიდან გამომდინარე, ძირითადად გამოვიყენეთ ისტორიულ-შედარებითი და აღწერითი მეთოდი; წინასწარ შედგენილი კითხვარების მიხედვით ხდებოდა ფოლკლორული, დიალექტოლოგიური და ეთნოლოგიური მასალების ჩაწერა. საველე-შემკრებლობითი მუშაობა ჩატარდა ართვინის პროვინციის როგორც ქართულენოვან ხეობებსა და სოფლებში, ასევე, თურქეთის შიდა რეგიონებში, ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებით დასახლებულ სოფლებში. ინფორმატორები შეირჩნენ ასაკისა და სოციალური მდგომარეობის გათვალისწინებით. ინტერვიუები ხორციელდებოდა ინდივიდუალურად, იშვიათ შემთხვევაში - ჯგუფური მეთოდით, გამოიყენებოდა თავისუფალი საუბრის მეთოდიც.

ნაშრომის თეორიული საფუძველი: საველე მუშაობის პარალელურად შესწავლილია სათანადო წყაროები და სამეცნიერო ლიტერატურა. ბუნებრივია ისიც, რომ ხსენებულ ლიტერატურასთან ერთად, ნაშრომის საფუძველია უკანასკნელი წლების საენათმეცნიერო კვლევების შედეგები. განსაკუთრებით აღვნიშნავთ ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის კომპლექსურ მონოგრაფიებს – „შავშეთი“ (2011 წ.) და „კლარჯეთი“ (2016 წ.), ასევე შ. ნიჟარაძის, ჯ. ნოლაიდელის, მ. ფაღავას, შ. ფუტყარაძის, თ. შიოშვილის, მ. ცინცაძის, მ. ბარამიძის, ნ. ცეცხლაძის, ნ. ფარტენაძის, მ. კიკვაძის, მ. ხახუტაიშვილის და სხვათა ნაშრომებს...

ნაშრომის აპრობაცია:

სადისერტაციო ნაშრომი შესრულებულია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტში, სადაც შედგა მისი განხილვა-აპრობაცია 2016 წლის 15 ივლისს (ოქმი № 8).

ნაშრომს რეკომენდაცია მიეცა წარდგენილიყო ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად.

ნაშრომის ცალკეული ნაწილი გამოქვეყნებულია სამეცნიერო ჟურნალებსა და შრომათა კრებულებში, წაკითხულია მოხსენებებად საერთაშორისო და რესპუბლიკურ სამეცნიერო კონფერენციებზე.

ნაშრომის სტრუქტურა: საკვალიფიკაციო ნაშრომი „სახელი სამხრულ კილოებში” მოიცავს კომპიუტერზე ნაბეჭდ 137 გვერდს და შედგება შესავლის, პარაგრაფებად დაყოფილი სამი თავისა და დასკვნებისგან, რასაც თან ერთვის გამოყენებული ლიტერატურის სია და დანართი:

დისერტაციის შინაარსი:

შესავალი

სადისერტაციო ნაშრომის ამ ნაწილში განხილულია საკვლევი თემის აქტუალობა, ძირითადი მიმართულებანი, მიზნები და ამოცანები. წარმოჩენილია დისერტაციის სამეცნიერო სიახლე და ღირებულება, კვლევის მეთოდები, თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა, მოცემულია ინფორმაცია ნაშრომის სტრუქტურის შესახებ.

თავი I. სამხრული კილოების საკითხი თანამედროვე ქართველოლოგიაში

ნაშრომის პირველ თავში გაანალიზებულია სამხრული კილოების კლასიფიკაციის საკითხი, შესწავლის მდგომარეობა, სამხრული დიალექტების გავრცელების არეალი როგორც ჭოროხის აუზში, ასევე, თანამედროვე თურქეთის მუჰაჯირთა შთამომავლებით დასახლებულ რეგიონებში, ხაზგასმულია ქართული ენის ცოდნის ხარისხი თურქეთის ქართველებში.

1.1. სამხრული დიალექტების კლასიფიკაციის საკითხი.

ბოლო წლებში ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში შეინიშნება მცდელობა დიალექტთა არსებული კლასიფიკაციის გადასინჯვისა. განსაკუთრებით ეს შეეხება სწორედ თურქეთის ტერიტორიაზე მოსახლე ქართველთა მეტყველებას. ახალი თვალსაზრისების გაჩენას აქვს ობიექტური საფუძველი: გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან შესაძლებელი გახდა ისტორიული საქართველოს მნიშვნელოვანი ნაწილის, ჭოროხის ხეობის ქართველთა მეტყველების ადგილზე შესწავლა. გამოქვეყნდა არაერთი ნაშრომი, მათ შორის - მონოგრაფიები.

წარმოდგენილ ნაშრომში ჩვენ ვეყრდნობით პროფ. მ. ფაღვასეულ კლასიფიკაციას, რომლის მიხედვითაც სამხრულ მეტყველებაში უნდა გამოიყოს:

1. შავშური კილო // შავშური დიალექტი კილოკავებით: იმერხეული, მაჭახლური.

2. კლარჯული კილო // კლარჯული დიალექტი კილოკავებით: ზემოკლარჯული, ქვემოკლარჯული (ლივანური) (დაყოფა პირობითია).

3. ტაოური კილო // ტაოური დიალექტი.

4. აჭარული კილო // აჭარული დიალექტი კილოკავებით: ზემოაჭარული, ქვემოაჭარული და ქობულეთური.

აჭარული, შავშური, კლარჯული და ტაოური ქმნიან დიალექტთა ჯგუფს, რომელსაც სამხრულ დიალექტებს/სამხრულ კილოებს ან სამხრულ მეტყველებას ვუწოდებთ.

ამდენად, ვითვალისწინებთ რა საკითხის კვლევის ისტორიას და არსებულ თვალსაზრისებს, წარმოდგენილ ნაშრომში სამხრულ კილოებს/სამხრულ მეტყველებას (მ. ფაღვა, მ. ცინცაძე) ვუწოდებთ აჭარულს, შავშურს, კლარჯულსა და ტაოურს.

რაც შეეხება მუჭაჯირთა მეტყველებას - აჭარელ მუჭაჯირთა მეტყველება ტიპური აჭარულია, შავშელებისა - შავშური, კლარჯებისა - კლარჯული და ა.შ. მუჭაჯირებს შენარჩუნებული აქვთ წინაპართა მეტყველებისათვის დამახასიათებელი აქცენტებიც, ეს მეტყველება თავისუფალია სალიტერატურო ქართულის გავლენისაგან, უფრო მეტიც, მუჭაჯირთა შთამომავლებმა შეინახეს ბევრი ის თავისებურება, რომელიც ახასიათებდა საუკუნე-ნახევრის წინ წინაპართა მეტყველებას და რომელიც „დაივიწყა“ აჭარულმა აჭარაში, კალრჯულმა კლარჯეთში, შავშურმა შავშეთში და ა.შ. ამდენად, მუჭაჯირთა მეტყველება საყურადღებოა, ერთის მხრივ, სამხრული კილოების შესასწავლად, მეორეს მხრივ, ენის ისტორიისთვის.

1.2 სამხრული კილოების შესწავლის მდგომარეობა. სამხრული კილოების კვლევას საფუძველი XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან ჩაეყარა. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია დიმიტრი ბაქრაძისა და გიორგი ყაზბეგის, მოგვიანებით კი - ზ. ჭიჭინაძისა და თ. სახოკიას ჩანაწერები.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ნ. მარის „დღიურები“, რომელშიც შეტანილია ე.წ. იმერხეული მეტყველების ნიმუშები და ტოპონიმიკური მასალა. მეცნიერმა 1904 წელს „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ მოხსენიებულ სავანეთა ძიების მიზნით იმოგზაურა სამხრეთ საქართველოში და მოიარა შავშეთის და კლარჯეთის სოფლები. დღესაც დიდია მისი „შავშეთსა და კლარჯეთში მოგზაურობის დღიურების“ მეცნიერული, ისტორიული და, გნებავთ, პრაქტიკული მნიშვნელობა.

შემდეგი ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში ექვთიმე თაყაიშვილმა მოაწყო 1917 წელს. მისმა ექსპედიციებმა და გამოკვლევებმა უდიდესი წვლილი შეიტანა ამ ვრცელი რეგიონის შესწავლის საქმეში.

მას შემდეგ, რაც სამხრეთ საქართველოს დიდი ნაწილი თურქეთის შემადგენლობაში მოექცა, კარგა ხნის განმავლობაში ქართველ მკვლევარს თურქეთის ქართულ პროვინციებში ფეხი არ დაუდგამს. თუმცა, ინტენსიურად მიმდინარეობდა აჭარული დიალექტის შესწავლა. XX საუკუნის 90-იანი წლებიდან შესაძლებელი გახდა სამეცნიერო ექსპედიციების მოწყობა ჭოროხის ქვეყნებშიც. პირველმა პროფესორმა შუმანა ფუტყარაძემ იმოგზაურა რამდენიმეჯერ თურქეთის რესპუბლიკაში, ჩაიწერა იქ მცხოვრებ ქართველთა მეტყველების ნიმუშები და გამოაქვეყნა ცალკე წიგნად, რომელმაც დიდი ინტერესი აღძრა. მეოცე საუკუნის მიწურულს განახლებული კვლევები წარმატებით გაგრძელდა საქართველოს არაერთ სამეცნიერო ცენტრში, მათ

შორის ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტში.

1.3. სამხრული დიალექტების გავრცელების თანამედროვე არეალი. ყველა სამხრული დიალექტი დღემდე ცოცხალი დიალექტებია. ამ დიალექტებზე მეტყველი აჭარლები, შავშები, კლარჯები, ტაოელები ცხოვრობენ როგორც ისტორიული სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიაზე - ერთი მხრივ - საქართველოს რესპუბლიკაში (აჭარასა და, მასთან, ქვეყნის სხვა რეგიონებში - შიგა მიგრაციების შედეგად), მეორე მხრივ, თურქეთის შემადგენლობაში მოქცეულ ქართულ ტერიტორიებზე - შავშეთში, კლარჯეთში, ტაოში; ასევე, თურქეთის შიდა რაიონებში (ქართველები თურქეთის არაერთ პროვინციაში ცხოვრობენ, უმეტესად, ქალაქებში, მაგრამ კომპაქტური დასახლებები თავმოყრილია მარმარილოსა და შავი ზღვის რეგიონებში). ეს უკანასკნელნი არიან ა) მუჰაჯირობის პროცესში გადასახლებულთა შთამომავლები; ბ) თურქეთის შიდა მიგრაციების შედეგად გადასახლებულები (შავშეთიდან, კლარჯეთიდან და ტაოდან. აგრეთვე, მუჰაჯირთა შთამომავლების დასახლებებიდან).

ნაშრომში წარმოდგენილია კონკრეტული ინფორმაცია თურქეთის რესპუბლიკაში არსებული ქართული დასახლებების შესახებ, ერთგვარი „დიალექტური მოზაიკის“ შესაბამისად. ჩამოთვლილია კლარჯეთის, შავშეთის, ტაოს ქართულენოვანი სოფლები. აგრეთვე აჭარიდან, კლარჯეთიდან, შავშეთიდან, ტაოდან გადასახლებულ ქართველ მუჰაჯირთა დასახლებები თურქეთის შიდა პროვინციებში. მონაცემთა სისტემატიზაციისას ვეყრდნობით ერთი მხრივ, უახლეს კვლევებს და თანამედროვე ავტორების - პროფ. მამია ფალავას, პროფ. შ. ფუტკარაძის, პროფ. მ. ჩოხარაძის... ნაშრომებს, ასევე ბსუ-ის ქართველოლოგიის ცენტრის მკვლევართა კოლექტიურ მონოგრაფიებს, მეორე მხრივ, ჩვენსავე ჩანაწერებს, კერძოდ, მასალებს ექსპე-

დიციებისა, რომლებშიც ვღებულობდი მონაწილეობას ზემოხსენებული ცენტრის მკვლევართან ერთად (მხედველობაში მაქვს ბსუ-ს ქართველოლოგიის ცენტრის ექსპედიციები თურქეთის რესპუბლიკაში, ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლებით დასახლებულ პროვინციებში): 2014 წელს – ბურსის, ბალიქესირის, დუზჯეს და სინოპის პროვინციებში; 2013 წელს – ქოჯაელის, საქარიას, ბურსის და დუზჯეს პროვინციებში; 2012 წელს – ორდუსა და სამსუნის პროვინციებში).

აქვე შევნიშნავთ, სულ თურქეთში მუჰაჯირთა შთამომავლების რამდენიმე ასეული სოფელია. ქართველთა დასახლებების სისტემატიზაციისთვის კიდევ ბევრი მუშაობაა საჭირო, და, შესაბამისად, ნაშრომში წარმოდგენილი მონაცემების გარკვეული ნაწილი ჯერაც დასაზუსტებელი და შესავსებია, მიუხედავად ამისა, არსებული მასალა საკმაოდ ნათელ სურათს იძლევა სამხრული დიალექტების თანამედროვე გეოგრაფიისთვის.

1.3.1. აჭარული დიალექტი, მიუხედავად იმისა, რომ აჭარული საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში თურქული ენის გავლენას განიცდიდა, მთლიანად შეინარჩუნა საკუთარი გრამატიკული სტრუქტურა და ძირითადი ლექსიკური ფონდი. მართალია, იგივე შეიძლება ითქვას სხვა სამხრულ კილოებზეც, მაგრამ გადაჭარბებული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ თურქულის გავლენა აჭარულში - შავშურთან, კლარჯულთან თუ ტაოურთან შედარებით - წინათაც ნაკლები იყო.

აჭარული დიალექტი უპირველესად გავრცელებულია თანამედროვე აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის ტერიტორიაზე. იგი ხულოს, შუახევის, ქედის, ხელვაჩაურისა და ქობულეთის რაიონების მკვიდრთა მეტყველებაა.

აჭარული დიალექტის კილოკავებია: ზემოაჭარული (ხულოს, შუახევისა და ქედის და, ნაწილობრივ, ხელვაჩაურის მკვიდრთა მეტყველება - აჭარისწყლის ხეობის მკვიდრთა მეტყ-

ველები), ქვემოაჭარული (ბათუმის შემოგარენის სოფლების მკვიდრთა მეტყველება) და ქობულეთური (ქობულეთის მკვიდრთა მეტყველება).

საქართველოს რეგიონებში აჭარელი ეკომიგრანტები კომპაქტურად ცხოვრობენ: ჩოხატაურის, ადიგენის, ასპინძის, ახალქალაქის, წალკის, საგარეჯოს, სიღნაღის, ლაგოდეხის, გორის, კასპის, ქარელის, ასევე ქვემო ქართლის რაიონებში.

როგორც აღვნიშნეთ, აჭარლები სახლობენ და მშობლიურ კილოზე მეტყველებენ თურქეთის შიგა პროვინციებშიც, კერძოდ, ორდუს, სამსუნის, დუზჯეს, გირესუნის, თოქათის, ამასიის, სინოპის, რიზეს (შავი ზღვის რეგიონი), ბურსის, საქარიას (მარმარილოს რეგიონი) პროვინციებში.

მუჰაჯირი აჭარლების შთამომავლებმა, დღევანდელმა უფროსმა და საშუალო თაობამ, უმეტესად, შეინარჩუნა წინაპართა ენა დიალექტური თავისებურებებით.

1.3.2. კლარჯული დიალექტი გავრცელებულია ისტორიული კლარჯეთის ტერიტორიაზე, ჭოროხის აუზის იმ ნაწილში, რომელიც „ნიგალის“ ან „ლივანას“ სახელითაა ცნობილი. ნიგალი ჭოროხის ქვედაწელზე, სადაც სოფელ ერგეს მიდამოებთან იწყებოდა და ართვინამდე აღწევდა. ამდენად, ამ რეგიონის უმეტესი ნაწილი დღეს თურქეთის რესპუბლიკის შემადგენლობაშია. მიუხედავად ამისა, ქართულენოვანი სივრცე სახელმწიფო საზღვრის მიღმა ბუნებრივად გრძელდება, თუმცა სურათი მნიშვნელოვნად შეცვლილია. ჯერ ერთი, კარგა ხანია ჩაბარდა წარსულს ის დრო, როცა ბავშვები მშობლიურ ენაზე იდგამდნენ ენას. ქართულად ნიგალში, ისევე, როგორც თურქეთის სხვა „ქართულ“ რეგიონებში, მხოლოდ საშუალო და უფროსი თაობა მეტყველებს; მეორეც, განუწყვეტელმა მიგრაციამ, უფრო მეტად კი მუჰაჯირობის პროცესმა XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში,

რამდენადმე შეცვალა ქართული ენის გეოგრაფიაც და დემოგრაფიული სურათიც.

კლარჯული დიალექტი დღემდე ისმის, ასევე, კლარჯ მუჰაჯირთა შთამომავლების სოფლებში. შავი ზღვის რეგიონში „კლარჯული“ სოფლები ბევრი არ არის და ისინი თავმოყრილია, ძირითადად, სინოპის პროვინციაში. რამდენიმე სოფელია სამსუნის, დუზჯეს და თოქათის პროვინციებშიც; მარმარილოს ზღვის რეგიონში კი (ბალიქესირის, საქარიას ქოჯაელის, იალოვას, ბურსის, ბილეჯიქის... პროვინციები), როგორც აღვნიშნეთ, უმრავლესობა მუჰაჯირთა შთამომავლების სოფლებისა კლარჯულია.

1.3.3. შავშური დიალექტი გავრცელებულია ისტორიული შავშეთის ტერიტორიაზე. შავშურ კილოში გამოყოფენ ორ კილოკავს – იმერხელსა და მაჭახლურს. საკუთრივ შავშეთს, რომელიც მოიცავს თანამედროვე თურქეთის ართვინის პროვინციის შავშათის (//შავშეთის) რაიონს, შექმნილი რეალობიდან გამომდინარე, ორ ნაწილად ყოფენ: მექართულე შავშეთი (იმერხევის ხეობის ქართულად მოლაპარაკე სოფლები, ასევე უსტამისი, ჩისისხევი...) და მეთურქულე შავშეთი – შავშეთისწყლის ხეობის უმეტესი სოფლები, რომელთა მკვიდრნი, ძირითადად, მშობლიურენადაკარგული ქართველები არიან, თუმცა მათ მეტყველებაში ჯერ კიდევ შეიმჩნევა ქართული ელემენტი... რაც შეეხება მაჭახლურ კილოკავს, იგი გავრცელებულია მაჭახლის ხეობაში. ეს ხეობა ოსმალეთის პერიოდშიც გამოირჩეოდა გამართული ქართულით და მშობლიური ენის სიყვარულით. ხეობის ნაწილი, ზემო მაჭახელი, დღეს თურქეთის შემადგენლობაშია. იქ ექვსი სოფელია - აკრია, ეფრატი, მინდიეთი, ზედვაკე, ქვაბითავი, ხერთვისი - დაახლოებით ორი ათას სულამდე მოსახლეობით. საშუალო და უფროს თაობაში

ქართული ენა და, შესაბამისად, მაჭახლური კილოკავი კარგადაა შენახული.

შავშური კილოს გავრცელების არეალი, მსგავსად სხვა სამხრული დიალექტებისა, მუჰაჯირობის შემდეგ, საგრძნობლად გაფართოვდა შავში და, განსაკუთრებით, მაჭახლელი მუჰაჯირების სოფლების ხარჯზე თურქეთის სხვადასხვა რეგიონში, კერძოდ, ორდუს, სამსუნის, სინოპის, ამასიის, თოქათის, ქასთამონუს, ბურსის, საქარიას, იალოვას პროვინციებში შავში და მაჭახლელ მიგრანტთა ოთხმოცამდე სოფელია. მათ შორის უმეტესი (სამოცამდე სოფელი) - მაჭახლელებისა.

1.3.4. ტაოური კილო გავრცელებულია ისტორიული სამხრეთ საქართველოს ერთ-ერთ კუთხეში – ტაოში, რომელიც დღეს თურქეთის საზღვრებშია. **ტაოში**, ოთხი ქართული სოფელია პარხლისწყლის აუზში. ხევაი, ქობაი და ბალხი - ელიასხევის დასახლებებია - მთელ ხეობაში გაფანტული უბნებით. უფრო ქვემოთ, პარხლისწყლის პირასაა ვანისხევი, რომელშიც ორი ქართულენოვანი უბანია - ჭილათი და მახათეთი. აქვე უნდა ვახსენოთ სოფელი ბინათიც, რომელიც აღნიშნული ტერიტორიიდან მოშორებით, ართვინსზედა სივრცეში, ტაოსა და კლარჯეთის პირობითი საზღვრის მიდამოებში, ჭიმჭიმთან ახლოს მდებარეობს.

თურქეთის შიდა რაიონებში, მუჰაჯირთა შთამომავლების დასახლებებში ტაოელი ქართველების კვალი ნაკლებად შესამჩნევია. ჭოროხის აუზის ეს ნაწილი ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში რჩებოდა რუსეთის კავკასიაში დამკვიდრების შემდეგაც. მხოლოდ მცირე ხნით, პირველი მსოფლიო ომის დროს, დაიკავა რუსეთმა მთელი ჭოროხის აუზი. ტაოელები - პარხლელ და ბინათელ - გადასახლებულთა შთამომავლები ვნახეთ მარმარილოს ზღვის რეგიონის საქარიას პროვინციის აქიაზის ილჩეს სოფელ შერეფიეში (Şeref'ıye), რომელიც მე-19

საუკუნის ბოლოს უნდა იყოს დაარსებული ქართველ მუჰაჯირთა მიერ. გარდა ამისა, შავი ზღვის რეგიონში ამასიის პროვინციის სულუოვას რაიონში არის სოფელი ქილიჩარსლანი (Kılıç-aslan), რომელშიც, სოფელ ბალხიდან გადასახლებული ქართველების ათიოდე ოჯახი ცხოვრობს. ბალხელთა გადასახლება თურქეთის შიდა მიგრაციული პროცესების შედეგია. ისინი მეოცე საუკუნის 30-იან წლებში ჩასახლებულან სულუოვაში.

როგორც შერეფიეში, ასევე ქილიჩარსლანში მცხოვრებ ტაოელებში ქართული ენის ხსოვნა იმდენად მწირია, რომ შეუძლებელია საანალიზო მასალის მოპოვება დიალექტზე დაკვირვებისათვის.

1.3.5. ქართული ენის ცოდნის ხარისხი თურქეთის ქართველებში. მთელ თურქეთში ქართული ენის შესახებ ზოგადად შეიძლება ითქვას: ა) საგრძნობლად გაღარიბებულია ლექსიკა; ბ) ლექსიკაში გაზრდილია თურქიზმების წილი; გ) იშვიათად შეხვდები ახალი თაობის წარმომადგენელს, მშობლიური ენა რომ იცოდეს. საუკუნეთა განმავლობაში თაობათა ცვლის პროცესი განაპირობებს მსოფლმხედველობრივ წინააღმდეგობებსაც.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თანამედროვე თურქეთის კანონმდებლობით, ნაციონალური უმცირესობებისათვის ნებადართულია სკოლებში მშობლიური ენის, როგორც არჩევითი საგნის, სწავლება. ეს სულ ახალი ამბავია: 2014 წელს საქარიას პროვინციის გეივეს რაიონის მარადიდელ მუჰაჯირთა შთამომავლების სოფელში, ნურუოსმანიეში, გაიხსნა ორი ქართული კლასი (მასწავლებელი - მუსტაფა ქოლათი). 2015-2016 სასწავლო წლისთვის ქართული ენის კიდევ ორი ჯგუფი გაიხსნა მურღულის (ართვინის პროვინცია, მურღულის რაიონი) სკოლაში. მასწავლებელია ფათიჰ მეიდანნი (ცვარიძე).

თურქეთის განათლების სისტემის მნიშვნელოვანი სიახლე - ნაციონალურ უმცირესობათა ენების სწავლება არჩევითი საგნების ფარგლებში - ნელ-ნელა და მძიმედ მკვიდრდება - ჯერჯერობით მხოლოდ ორ სკოლაში გამოჩნდნენ მსურველები. პროცესის დაჩქარებას, მასწავლებლების და სახელმძღვანელოების დეფიციტზე რომ არაფერი ვთქვათ, მრავალი სუბიექტური თუ ობიექტური ფაქტორი უშლის...

თავი II. სახელის ფუძეთქმნადობა სამხრულ კილოებში

2.1 სახელთა ფუძეების ზოგიერთი თავისებურება. ჰოროზის აუზის ქართველთა მეტყველებაზე დაკვირვება ფუძეთქმნადობის რამდენიმე ტენდენციას გამოავლენს.

კლარჯულში, შავშურში, აჭარულსა და ტაოურში საკმაოდ ხშირად გვხვდება სახელის ფეუმის საწყისი ბგერის დაკარგვის შემთხვევები:

...**თაზე** (<მთაზე) არ მივალ, აქ მოვალ-და (დევესქელი); **ბედან** (<რძისგან) გავაკეთავთ მაწონი... (ჯივანი); ესე **თავრობის** (<მთავრობის) ადგილი იყო (ბუჯური); **პილენძის** (<სპილენძის) ქარხანა იყო (ბუჯური);

ზოგიერთ შემთხვევაში ერთი და იგივე სიტყვა შეიძლება შეგვხვდეს როგორც საწყისი ბგერის გარეშე, ასევე ნორმის მიხდევითაც. მაგ: თიფლისიდან **რძალი** მოიდა (ჯივანი), ჩემი ძეგნის ბიჭს ყავს თიფლისიდან **ძალი** (<რძალი)(ჯივანი);

შედარებით იშვიათად გვხვდება მსგავსი ფორმები ქობულეთელ მუჰაჯირთა შთამომავლების და ტაოურ მეტყველებაში:

შვილდისრის (<მშვილდისრის) რკალს გააკეთეფ (კაბაქდალი); რომე გააღვიძა შოფერი, **თვარე** (<მთვარე) დაბლა დარჩაო (თახთაბაში);

ვიციოთ **თუარე** (<მთვარე), **ზე** (<მზე) **ზითულიც** (<მზის თვალი) ვიციოთ (ქუაბაგი); ახლა **თავრობა** (<მთავრობა) მოვდა, მექთეფი გახსნა (ქუაბაგი);

ასევე აღსანიშნავია ისეთი ფორმები, როდესაც ბგერა დაკარგულია, მაგრამ არა საწყისი:

წყალ მამხაპებდა, **სახში** (<სახლში) შეიყვანდა (ჯივანი); მე **ბადვი** (<ბავშვი) არ მეყოლა და დასახლდა (მერჯიმექდუზი); წვრილ **ბოვშები** (<ბავშვები) წევდოდესო (ელიასხევი); თევზს შეწვიდენ **ნიგზის** (<ნიგვზის) ჟვერში (თახთაბაში);

სამხრულ კილოებში გვაქვს შემთხვევები, როდესაც სახელის ფუძეში ო-ს ნაცვლად გვხვდება ვ ბგერა:

ბიჭებმა **გოგვებს** (<გოგოებს) გამუთქმიდენ (ჯივანი); **გოგვები** (<გოგოები) ორი ისტამბულ არიან (შავშეთი)...

სამხრული კილოებისთვის დამახასიათებელია ისეთი ფორმები, როდესაც ფუძე არ არის შეკვეცილი ან შეკუმშული ისეთ სახელებში, სადაც ჩვეულებრივ ხდება კვეცა ან კუმშვა. ასეთი ფორმები ძირითადად დამახასიათებელია კლარჯული კილოსთვის, თუმცა, მეტ-ნაკლებად გვხვდება ყველა სამხრულ დიალექტში.

ცივ **წყალით**'ნა (<წყლით) დეიბანო... (მერჯიმექდუზი); ჩვენამდე **სომეხები** (<სომხები) ცხოვრობდენ (დუაიერი); **აჭარადამ** (<აჭარიდან) მოსული იმათი ქართულეც ცოდნათ (ელიასხევი)...

ზოგჯერ გვხვდება ისეთი ფორმები, როდესაც ბგერები გადანაცვლებულია ან ჩამატებულია ზედმეტი ბგერა.

დაქვილია **ქვილსავენ** (<ფქვილსავით) მივა (ბუჯური); აქიდან **ზრუგში** (<ზურგში) და **ზრუგის** (<ზურგის) თერეფის პერანგი ზედ ჩაწვილიყო (მერჯიმექდუზი); ერთი ემეა მოი-დოდა, **თიფლისიდან** (<თბილისიდან) იყო (შავშეთი)...

ტაოურში მსგავსი შემთხვევები არ მოიძებნა.

სამხრულ მეტყველებაში საკმაოდ ხშირია ფონეტიკურ საფუძველზე ერთი ბგერის შეცვლა სხვა ბგერით:

დოდოფალს (<დედოფალს) ხელზე დაადებენ აგზე, ხელის გულზე (ადაგული); სხალი ვერ ვჭამ, კადა, მწყენულობს, **შექერი** (<შაქარი) მაქ (ჯივნი); **ყურზენი** (<ყურძენი) ფენა მოდიოდა, ახლა აღარ მოდის (უსტამისი); აქ დადიოდენ **მაჭებლელები** (<მაჭახლელები), გობები მაქედენ (უბე); **ჯიფეში** (<ჯიბეში) არ გუჟერდება (ფაცა); ბევრი **ხალდი** (<ხალხი) იქნებოდა (ელიას-ხევი);

2.2 ზედსართავი სახელი და სიტყვათწარმოების ზოგიერთი თავისებურება

2.2.1. **მქონებლობის სახელები.** მქონებლობის სახელები იწარმოება –*იან* და –*ა* სუფიქსებით:

–*იან*: გაალო დოლაბი, რომ **თოფიანი** დგას შიან (კირნათი);

– *იან* **შეიძლება დაერთოს თურქულ ფუძესაც: ყაბულიანი** (თ. kabyk – ქერქი) – ქერქიანი: თხილი გვაქ... თხელი **ყაბულიანი** (იბრაქლი)...

საინტერესოა, რომ მქონებლობის სახელები თურქული სუფიქსითაც იწარმოება ხოლმე. მაგალითად, ქართულ –*იან* სუფიქსს მნიშვნელობით უტოლდება თურქული –**ლი** (-li) სუფიქსი. იგი შეიძლება დაერთოს როგორც თურქულ ფუძეს, ასევე - ქართულს: **ბერეკეთლი** (თ. bereket – ხვაჯი, ბარაქა) – ხვაჯიანი, ბარაქიანი: მემრე ასლული **ბერეკეთლი** კეთდება (დევსქელი).

–*ა* სუფიქსი აწარმოებს სხვადასხვა სახეობის ცხოველთა, მცენარეთა სახელებს. აღნიშნავს ამა თუ იმ თვისების მქონებლობას, რომელიმე ნიშნის მიხედვით რაიმესთან მსგავსე-

ბას: ჩემი **შავია** გაზდილა, კოლექტურში მუშაობს (კირნათი). **შავია** ხარის სახელია.

–*ა* სუფიქსით იწარმოება სხვადასხვა ზედსართავი: **ძირა** (=ძირს ჩამოყრილი, ჩამოცვენილი) ვაშლი ვის მიაქვან, ჭო? (მარადიდი); **უკანა** (=შემდეგი, მომდევნო) არ ვიცი (ჯივანი); ბაშქო და **უკანა** სოფლის ჰუდუდია (დევსქელი). იგულისხმება ბაშქოას უკან მდებარე სოფელი.

2.2.2. **უქონლობის სახელები.** ქონების სახელთა ანტონიმი - უქონლობის სახელები აღნიშნავენ ძირეული ფუძით მითითებული საგნის უქონლობას.

უ-ო უქონლობას აწარმოებს: **უდერდო** ჰიჩ ვინმე არ იქნება (ხება). **უმაღლო** ვერ დავმდგარვარ (ჩაქველთა).

ქართულ უ-ო თავსართ-ბოლოსართს მნიშვნელობით უტოლდება თურქული –**სუზ** (siz) – და გამოხატავს უქონლობას: **რაჰათსუზი** (თ. rahat – მოსვენება, სიმშვიდე) – არაჯანმრთელი, სუსტი, უჯანო: **რაჰათსუზი** – ავაღველი ვარ (ერენქი)...

2.2.3. **წარმომავლობის სახელები.** წარმომავლობის სახელებს აწარმოებს –*ელ*, –*ურ*-*ულ*, –*დელ* სუფიქსები.

–*ელ* ჩვეულებრივ აღნიშნავს ადამიანთა წარმომავლობას, სადაურობას, –*ურ* სუფიქსი კი – **რა** ჯგუფის სახელებისას.

–*ელ* (>–*ალ*): **მაჭახლეელი** ხოჯა მყავან (ჯივანი); **ბურსელია**, მუსაფირი იყო (გურბინი);

–*ურ*|-*ულ*: ჩვენი, **აქვერი** (<აქავრი<აქაური) ჩაია, **თურქული** (ისკები);

თურქული **ჯი|ჯე|ჯა|ჩა|ჩე** ქართული –*ურ*|-*ულ* აფიქსების შესაბამისია. **გურჯიჯა|გურჯიჯე** (თ. g rc – ქართველი) – ქართულად: **გურჯიჯა** წერავს (ისკები);

აფიქსური წარმოების პარალელურად სადაურობა ზოგჯერ აღნიშნება შესაბამისი ძირეული სახელით, უაფიქსოდ:

მეა *მურღული* [რ]ძლები მყავ (დევესქელი); ხოჯა ჩემი *მაჭახელია* (=მაჭახლეელია) (ჯივანი); შდრ. ეს *მურღულიელია* (ეს-კი ფერადიე).

მურღული, მაჭახელი... წარმომავლობის მნიშვნელობით ენის ცუდად ცოდნით უნდა აიხსნას.

2.3 რიცხვითი სახელის წარმოების ზოგიერთი თავისებურება. თურქეთელი ქართველები უმეტესად იყენებენ თურქულ რიცხვით სახელებს. ქართულად დათვლა უჭირთ, განსაკუთრებით, პირველი ათეულის შემდეგ. მიუხედავად ამისა, არსებულ მწირ მასალაზე დაკვირვებაც გამოავლენს სამხრული დიალექტების ზოგიერთ თავისებურებას.

ერთი სამხრულ დიალექტებში, ძირითადად, ჩვეულებრივ წარმოითქმის, თუმცა, ზოგჯერ „რ“ იკარგება და ისმის **ეეთი**: **ეეთი** გოგო მყავს და (დამუდერე)... (**რ**'ს სამაგიეროს წინამავალი ხმოვნის დაგრძელება, ე.წ. სამაგიერო სიგრძე). ეს ფორმა განსაკუთრებით შესამჩნევია ქედის რაიონიდან გადასახლებული მუჰაჯირთა შთამომავლებით დასახლებულ სოფლებში (მაგ. გირესუნის პროვინცია და სხ.).

რიგობით იშვიათად გვაქვს **მეერთე**. უფრო ხშირია **მიერე** (**ამეორე**). ხშირია ბგერათა გადასმის, ზოგჯერ ჩანაცვლების მაგალითები: **მეერთე** არა, **მევრე** (<მეორე) არა, მესამე'და გამეარო (ისკები); **მიერე** (<მეორე) დღეს ყველამფერი დაავიწყდებოდა (მარადიდი); **ოცდაექსი** (<ოცდაექსი)წელიწადი ვიმუშავე (ზაქ.); შვიდი, **ვრა** (<რვა) წელიწადია (ხევწრული); **ვორ-სამ** (<ორ-სამ) წელიწად უარე, მემრე გავთხოვდი (ქორგანი); ერთი ათი ცალი იქნება თუ **ფშვიდი** (<შვიდი), ათი, **ათდაორი** (თორმეტი), **ათიდასამი** (ცამეტი), **ათიდაოთხი** (თოთხმეტი), **ათიდახუთი** (თხუთმეტი), **ხუთმოცდაათი** (ორმოცდაათი), **ექვსმოცი** (ასოცი), **შვიდმოცი** (ასორმოცი), **რვაოცი** (ასსამოცი), **ათოცი**

(ორასი) ... ტაოურში, იშვიათად სხვა კილოებშიც შენახულია ოცობითი თვლის სისტემა, რაც საყურადღებო ფაქტია.

2.4. ნაცვალსახელი. გავრცელებულია **ისა**: ჩემი ახრაბა არი **ისა** (ჩაქველთა); იმგვარი გერმელია **ისა**, ქი (ზაზგირეთი).

ი ბოლოკიდურიანი იშვიათია: სერზე **ისი** არი ... დუზია (ჩაქველთა).

ისი იშვიათია **ც(ა)** ნაწილაკთანაც: ახლა **ისიც** აღარ მყავს (უსტამისი).

აჭარულში კითხვითი ნაცვალსახელი **რა**, მსგავსად ძვ. ქართულისა, სახელობითში, ნათესაობითსა და მოქმედებით ბრუნვებში არ იკვეცს ბოლოკიდურ ფუძისეულ **ა-ს**. მაგ.: **რამს** ჩლუქია? **რადთ** ჭრი? რა ვარ, **რამს** მქნელი.

პირის ნაცვალსახელები „**უნდა**“ ნაწილაკის **ნა** და **და** ელემენტებთან შერწყმული გვხვდება: **მე'ნა**, **მე'უნდა**, **მე'და** („მე'ნა წევდე“): **ის'ნა** მოვკლა ცემაში, **შე'უნდა** („შენ და (შენ უნდა) მოკწერო“), **ისინი'უნდა** (ისინი'და წეიყვანონ), **მე'და** წევდე...

თავისებურება ახასიათებს ჩვენებით ნაცვალსახელებს: **აგი**, **მაგი**, **იგი**. მრავლობითის ყველა ბრუნვაში სახელობითის ფუძეა გამოყენებული, ხოლო მრავლობითის გამოსახატავად **ნ** სუფიქსი: **აგინი**, **მაგინი**, **იგინი**, გვხვდება **აგინები**, **იგინები**, **მაგინები**... ფონეტიკური სახესხვაობებით.

ეს, **ის** ჩვენებითი ნაცვალსახელები, როგორც რიგ სხვა დიალექტში, აქაც თანხმოდანმოკვეცილი ფორმითაა: **ი** გომბიო, **ე** კაცი...

თავი III. სახელის ბრუნება, ბრუნვათა ფუნქციები და რიცხვის წარმოება სამხრულ კილოებში

3.1. სახელი. შინაარსობრივი თვალსაზრისით, ცნება-ტერმინი „სახელი“ აერთიანებს სემანტიკურად არაერთგვაროვან რამდენიმე ლექსიკურ ჯგუფს (ერთი მხრივ „საგანი“, მეორე მხრივ - „თვისება“, მესამე მხრივ - „რაოდენობა“...);

კიდევ უფრო განსხვავებულია ენობრივი დანიშნულება იმ განზოგადებული შინაარსის სიტყვებისა, ყველა ამ ჯგუფის ჩანაცვლება რომ შეუძლია.

ყველა სახელი იბრუნება. ბრუნება სახელთა საერთო კატეგორიაა. ასევე, მათ აქვთ რიცხვის კატეგორია.

3.2. სახელის ფუძე. ფუძეთა მიხედვით სახელთა ორი ჯგუფი გამოიყოფა: ხმოვანფუძიანი და თანხმოვანფუძიანი, მაგრამ სამხრულ კილოებში ზოგიერთი არსებითი სახელი ორგვარი ფუძითაა წარმოდგენილი: **თუთა//თუთი**: ბალი მიყვარს, **თუთა** - არა (ხევწრული); აქ დაჰა ბევრია **თუთი** (სვირევანი);

აღნიშნულის გარდა, სამხრულ კილოებში გამოვლინდა ორმაგი დაბოლოების სახელური ფუძეები: ჯინჭველ'ი||ჯინჭველა, წამწამ'ი||წამწამა, ჭარხალ'ი||ჭარხალა, წვერი||წვერა, ბაბა||ბაბო, ბაჯი||ბაჯო, ქილისა||ქილისე, შოშ'ი||შოშე, ანნე||ანა, ქოლა||ქოლე, ქოშა||ქოშე...

მოპოვებული მასალა შეიძლება რამდენიმე ჯგუფად გაიყოს:

- ა. ფუძის ბოლოს, აუსლაუტში მონაცვლეობენ ხმოვნები;
- ბ. ფუძის ბოლოს, აუსლაუტში მონაცვლეობენ ხმოვნები და თანხმოვნები.

ცვლილება მოუდის როგორც ნასესხებ, ისე ქართულ ფუძეებს. ფუძის ორგვარი ვარიანტით წარმოდგენა სამხრული კილოების სახელის ფუძისქმნადობის ერთ-ერთ ნიშნად უნდა

ჩაითვალოს. სახელის ფუძის ორ ვარიანტად წარმოდგენის საფუძველი ფონეტიკურია, თუმცა ზოგიერთ კონკრეტულ შემთხვევაში სხვა საფუძველიც შეიძლება დაიძებნოს.

3.3. ბრუნვის ნიშნები, ბრუნვათა თავისებურებები. ბრუნვის ნიშნების მხრივ სამხრულ კილოებში ბევრი თავისებურება არ ჩანს.

სახელობით ბრუნვაში ერთმანეთს ენაცვლებიან უნიშნო (ნულოვანი ალომორფით წარმოდგენილი), **ი** და **ე** (<ი) ნიშნიანი ფორმები. თანხმოვანფუძიან სახელებთან თითქმის ყველა შემთხვევაში გვხვდება ჩვეულებრივ სახელობითი ბრუნვის ნიშანი -ი, თუმცა, ტაოური კილო განსხვავდება დანარჩენებისგან და თანხმოვანფუძიანი სახელები უმეტეს შემთხვევაში გვაქვს ფუძის სახით, რაც ძველი ქართულის წრფელობითს უტოლდება (მიწის ქვეშ სამი თანე **გზა** არი (აგარა); **მიგარაე** გინდა, მოუკიდებ (ჩაქველთა); **ბაბოეც** ხუჯუზი მყავდა (ბაზგირეთი); აქ **ჩემ კაცი**, **ერთი ბიჭი**, გოგო გათხოვილია ანკარას (ბაგინი); **ჩემი შვილი** შოფრობას იჯება (ქლასკური)... **წვრილ ბოვშები** წვედოდესო; ქვეით მეტი **ხალხ** არ ყოფილა (ელიასხევი)).

მიცემითი: სამხრულ კილოებში მეტ-ნაკლებად გვხვდება ყველა ფონეტიკური მოვლენა, რაც ცოცხალი ქართული მეტყველებისათვის არის დამახასიათებელი.

ხშირია მიცემითი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვა, განსაკუთრებით თანხმოვანფუძიან სახელთა მხოლოდობით რიცხვსა და – ებ'იან მრავლობითში. მნიშვნელობა არა აქვს, სახელი ზმნასთან შეწყობილი პირია თუ გარემოება: **ჩემ შვილ** ჰამერი ყავს (ბაზგირეთი); **სიმიინდ** ვთესავთ, **ქერ** ვთესავთ (ბაზგირეთი); იქ გაზრდილა, **მურღულ** (უსტამისი); დუგუნზე **ქათამ** გავაკეთავთ, დავდებთ, ხორცი **საჭმელ** გავაკეთავთ, დავდებთ...(ბაშქოი); იმ **კაცებ** გუუგზავნია; **ბიჭებ** უნახიან კი თოვლი (ელიას-

ხევი); დედამთილი **ბახშიშ** მიცემდა, ახდიდა, აამრობდა საბურავს (თახთაბაში)...

ჩანს, თანხმოვანფუძიან სახელებთან მიცემითი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვა საერთო მოვლენაა სამხრული კილოებისთვის. მეტ-ნაკლები სიხშირით გვხვდება მთელს სამხრულ მეტყველებაში. თუმცა, კლარჯული და აჭარული მეტყველებისათვის შედარებით უფრო ნაკლებადაა დამახასიათებელი მიცემითი ბრუნვა ფუძის სახით. კლარჯულში უფრო ხშირად გვხვდება ასეთი ფორმები: აქ **ჩემი დედეს** წისქვილი ქონდა (ქლასკური)... რომ **ნიშანი** წეილებდენ (ბაშქოი);

იშვიათად **ს** იკარგება ხმოვანფუძიანებთანაც: **სიძე** (<სიძეს) თქვენ რას ეტყვი? (ჩაქველთა); გურჯიჯა **ქუფელა** (<ქუფელას „ყურის ბიბილო“) ებნებიან (ზიოსი)...

ხმოვანფუძიან სახელებთან მიცემითი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვა უფრო შავშურ კილოში შეინიშნება. სხვა დიალექტებში შედარებით იშვიათად დასტურდება. ამდენად, იგი ვერ ჩაითვლება საერთო მოვლენად სამხრული კილოებისათვის.

სამხრულ კილოებში გვაქვს ფორმები, როდესაც მიცემით ბრუნვაში სახელებს დართული აქვთ სავრცობი –ა. უფრო მეტად ეს მოვლენა დამახასიათებელია შავშურისათვის: ფათერი აქ თავზე იმ **კაცსა** (ხოხლევი); ჩუენსა მექთუბ ეტყვიან **საწერავსა** (ხოხლევი);

ნათესაობითი: იშვიათად გვაქვს შემთხვევები, როცა ნათესაობით ბრუნვაში სახელები ფუძის სახითაა წარმოდგენილი (ძირითადად შავშურსა და აჭარულში): დათვ ყურში უთქუამს კაცისთინ: –**დათვ** მუუკლელი ყაჰმ ნუ დაგრეხავო (შოლტისხევი); **ხალხ** პარტიებმა ასე ქნესო; იმ სოფელში **შექერ** ფაბრიკაჲ გავაკეთეთ (თახთაბაში)...

იკარგება ნათესაობითი ბრუნვისნიშნისეული –ს მსაზღვრელ სახელებში, თუმცა, ეს მოვლენა ძირითადად შავშური კილოსათვის არის დამახასიათებელი: გერმელი ჭადი იყო **სიმინდი** ფქვილისა (აგარა); **თუთი** ბექმეზ მუადულებენ (წეთილეთი)...

პარალელურად დადასტურდა ფორმები, სადაც შენარჩუნებულია ნათესაობითის ბრუნვისნიშნისეული **ს:** ყრალი სული უდინს **ანწლის** ფურცელ (მანატბა); ყართოფ **ყანის** ქენერზე ვთესავთ (უსტამისი); **ფურის** ძალინა დაასხა (დამუდერე). შდრ. გურ. **გოჭის** ვწვავ...

ხმოვანფუძიან სახელების უკვეცელ ფუძეებში ნათესაობითში ზოგჯერ არის **ფ**, ზოგჯერ – არა: **ანაჲს** კაცი ჩემი ემოჲ იყო (მაჩხატეთი); ჩემ **ბაბოს** ხიზმეთქობას ვიზამ (ბაზგირეთი); ჩამუელ ჩემ **ბაბოს** სახში (ბაზგირეთი); ლიბანი ჩემი **ანას** მაჰალეა (აგარა); **მერიემას** ჯინსიდან არიან (მაჩხატეთი)..

ნათესაობითი ბრუნვის ფორმები წარმოდგენილია ასევე სავრცობი –ა'თი. ასეთი შემთხვევები დასტურდება ძირითადად შავშურში, იშვიათად კლარჯულში: ერთი **ლაზისა** ზროხა ავათ გამხდარა (შოლტისხევი); გერმელი ჭადი იყო **სიმინდი ფქვილისა** (აგარა); **ყურძენისა** ახლა წყალი გამეილე-თუ (ქლასკური)...

აღსანიშნავია, რომ ერთმანეთის პარალელურად წარმოდგენილია შეკვეცილი და შეუკვეცავი, შეკუმშული და შეუკუმშავი ფორმები. მოვლენა მეტ-ნაკლები ინტენსივობით გვხვდება ყველა სამხრულ კილოში. ფაქტი ახსნას საჭიროებს. უპირველესად პასუხს მოითხოვს კითხვა: სამხრულ მეტყველებაში შეუკუმშავი და შეუკვეცილი ფორმების სიხშირე ხომ არაა ნიშანი იმისა, რომ რედუქცია შესუსტდა სამხრულ კილოებში? თუ ეს ასეა, რაა მიზეზი? შეიძლება გვეთქვას, რომ აღნიშნული ფაქტი თურქული ენის გავლენის შედეგია, ენისა,

რომლისთვისაც სრულხმოვნობაა დამახასიათებელი. თუმცა, თურქულის გავლენის მიზეზით ახსნა შექმნილი სიტუაციიდან „გამოსავალი“ მხოლოდ, მაგრამ არასაკმარისი. მოვლენის მიზეზი ქართული ენის ბუნებაშიც უნდა ვეძიოთ. ამდენად, მოვლენა გამოწვლილვით ანალიზს მოითხოვს, ვიდრე რაიმეს გადაჭრით ვიტყვოდეთ.

სახელობითის ფორმითაა წარმოდგენილი ა და ე ხმოვნებზე დაბოლოებული სახელები (უმეტესად ე ხმოვანზე), რომელთაც თანდებულთა ფუნქციით ერთვის ზმნიზედები. ასეთი სახელები გამოხატავენ მოქმედების ადგილსა და დროს: [გზა] **მალრა ქვეშ** გაჭრილია, ჰამა ჩაწვა (სვირევანი); შეხვალ **დელე გაღმა**, ჰო (ზენაგარა)...

გვაქვს ასევე მაგალითები, როცა ბრუნვის ნიშანი სრულადაა წარმოდგენილი:

ეს არის **იმერხევის გადაღმა** (ზენაგარა); აილა ზევი აქვთ, **კარჩხალის** ჰამან **უკნედან** (ჩაქველთა); ამ **გზის ზემოთ** სერში არის (ჩაქველთა); აგზე ჩეიყვანე, **ხის ქვეშ** ჩააგდე (ხევწრული);

მოქმედებითი: სამხრულ მეტყველებაში მოქმედებით ბრუნვაში ხმოვანფუძიან სახელებში ყოველთვის გვაქვს ბრუნვის ნიშნად –ით ან ათ: აინი კარისავეფ **მენტეშეთ** ჩამოვკვიდავთ (წეთილეთი); ქვედან მიმყავდენ **ვირით**, **ცხენით** (ხება); სხვისი **ხელით** გველი დეჭირე (დეუაიერი); პატარა **გემებით** გამეყვანეს, პორტი არ იყო (ფაცა)...

ვითარებითი: ვითარებით ბრუნვაში ბრუნვის ნიშნად გვხვდება –ათ (<ად): ის ზალლიც მოიდა, შორიდან **სხუაფრათ** გვიყურებს, **სერთათ** (ხოხლევი);

ქობულეთელი მუჰაჯირების მეტყველებაში გვხვდება როგორც –ათ, ისე –ად, გვაქვს შემთხვევები, როდესაც –დ დაკარგულია: **ქართულათ** სიმღერები თქვა – ბაუჟაძე იყო ახმედაჲ (თახთაბაში); ნური გუნდუზი, ფეჰმი პირველი იყო

გერმანიაში წევდა **მასწავლებლად**; ლოცვის დროს **ქართულად** ლაპარაკობდა (თახთაბაში); ჩემი დიდნენჲ **ქართულად** დეველაპარიკებოდით, ბაბამ **ქართულა** წერა იცოდა, დედა-მაც (დეუაიერი)...

ასევეა კლარჯულშიც: **გურჯულად** წერვა არ იყო (სუდე-რე); იმა ლობიას **ლამაზათ** დავხეხავთ, ჩავჭრით თენჯერეში (სუდე-რე); აჭარადს სოფლები დაჰა **კარქა** ილაპარიკებენ (დეუაიერი)...

ტაოურში გვხვდება ძირითადად –ათ/თ: **ძველათ** აქა არ უთოვლებია (ელიასხევი); აქ **ქართულათ** არ ლაპარიკებენ (ცუცეკარი)...

წოდებითი: ანავ, ეს აკვანი დავწუათ–მეთქი (დიობანი); **ბერო**, ერთი იკითხე ლოცვები, კაი გახდესო (მაჩხატეთი); ვიდერდე ვიყავ... **ხატიჯევ**, დევთესევით ბითევი თურქიეში (წეთილეთი); **ცხენო**, იალი შენ შექამე? (შოლტისხევი); **ილიასავ**, ვირი დავკვარგე, ხომ არ დიგინახავსო(იფხრეული) (შავშური)...

საინტერესოა წოდებითის ფორმები - **იმავე, იმანო**. ასეთი ფორმების ამოსავლად, ცხადია, ითვლება მოთხრობითი ბრუნვის ბოლოხმოვნისანი ფორმები – **იმა, იმან: ამავე...**

3.4. ერგატიული კონსტრუქციისათვის სამხრულ კილოებში. ქართული ენის სამხრული დიალექტებისთვის (უმეტესად შავშურისა და კლარჯულისათვის) დამახასიათებელია როგორც ძველი, ისე თანამედროვე სახე მოთხრობითი ბრუნვის წარმოებისა. შეიძლება ვისაუბროთ ერთგვარ გარდამავალ ფორმებზეც, მხედველობაში გვაქვს –მა ბრუნვის ნიშანი ხმოვანფუძიან სახელებში.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისებური წარმოება დამახასიათებელია როგორც ხმოვანფუძიანი, ისე თანხმოვან-ფუძიანი სახელებისთვის, ასევე ნაცვალსახელებისთვის:

ფაქიზომ გულში ჩოუგდო (აგარა); **ჯინჭველამ** რა'ნა გააზღოს, იშტა, იმან ჭამოს (ბაზგირეთი); **მამამთილმა** 'ნა ააყენოს, ერთიც იმის ახლომ, მამამთილის ბაბომ (ხოხლევი); ზეჰირი ასუა **იმან** ემრულ ადას და ისე მოკდა (ნიოლეეთი); **ახლებმა** არ იციან (ელიასხევი); **ერთმა** მითხრა ამ გოგოს ვუყურავო (ქლასკური); **ბაბამ** ცეცხლი დააქრობია-ჰო? (კირნათი);... შენ გაგაფაქა **ღმერთმა**, გაფაქდი! (თახთაბაში); **ათათურქმა** იგინი გააგზანა აქეთ (ფაცა)...

შედარებით იშვიათად, მაგრამ მაინც დასტურდება სახელები მოთხრობით ბრუნვაში -**მან** დაბოლოებით: დეიჭირა **დათვმან**; **დრომან** გედეაძრა (ბაზგირეთი); **ძველებმან** იცოდენ (აგარა); **ბაკალამან** და ბაღანამ მეფონა (მანატბა)...

ერგატიულ კონსტრუქციებზე საუბრისას ყურადღებას იქცევს ისეთი ფორმები, როცა გვაქვს შეთანხმება ფუძის სახით მოთხრობით ბრუნვაში: სიზემ, **ჩვენ** თოღამა ხარი ეიყვანა (ბაზგირეთი); ვინ მოქსოვა? **ჩემ** ხელმა, ორი ჩიფთი მაცვია და კიდევ მცია (ბაზგირეთი)...

სამხრულ კილოებზე საუბრისას აუცილებლად უნდა აღინიშნოს ერთი მკრთალად გამოხატული ტენდენცია, რომელიც სისტემატურია კლარჯულში, კერძოდ, ლივანური მეტყველებისათვის.

პროფესორი მერი ცინცაძე მიუთითებს შემთხვევებზე, როცა გარდაუვალი ზმნა წყვეტილში სახელს მართავს მოთხრობით ბრუნვაში: ეიწია **ყანამ** რამტონი ხანია; **ბაღანამაც** მიტრიალდა და წევდა... ნაკლებად, მაგრამ მსგავსი კონსტრუქციები შავშურისათვის და სხვა სამხრული კილოებისთვისაც არის დამახასიათებელი: **კიტრმა** ასე ბევრი მოვდა; **ბერმა** გაბღეზდა...

კირნათ-მარადიდის მეტყველებისათვის სპეციფიკური ისაა, რომ ზმნა სახელს მოთხრობით ბრუნვაში მართავს პირვე-

ლის სერიის მწკრივებშიც: **ბაღნებმა** არ ეპატრონებთან მის სახლს; **ფიქრიემ** ტირის, ბაბამ მომკლისო...

მარადიდული მეტყველების ამ სპეციფიკურ თვისებას მკვლევრები ლაზური ენის ინტერფერენტულ გავლენად მიიჩნევენ (სურმავა). სხვა მოსაზრებით (მ. ფაღვა, მ. ცინცაძე და სხვანი) სამხრულ კილოებში (სხვა კილოებშიც) ანალოგიური ფორმების პოვნისთვის ეჭვქვეშ აყენებს ლაზურის გავლენის საკითხს ლივანურ და, შესაბამისად, კლარჯულ მეტყველებაზე.

3.5. თანდებულის ბრუნვები. თანდებულთან დაკავშირებით სამხრული კილოები ბევრ საერთოს ავლენენ.

თანდებულის ზმნისართზე დართვის შემთხვევები, საზოგადოდ, უცხო არ არის და ისტორიულად ჩანს დამახასიათებელი ქართული ენისათვის. მეტიც, შესაძლოა, პირველად ზმნიზედანზე თანდებულის დართვა უძველესი ვითარების ამსახველი იყოს. ამასთან, შესამჩნევია, რომ უმეტესწილად თანდებული დაერთვის ადგილისა და დროის ზმნიზედებს. ამ ფაქტში უნდა ვეძიოთ თვით თანდებულის ფესვები.

ამდენად, გასაკვირი არაა, რომ ზემოხსენებული შემთხვევები ბუნებრივია სამხრული კილოებისთვისაც, თუმცა, ცხადია, აქ თვალშისაცემია სწორედ ამ კილოებისთვის დამახასიათებელი ფორმები: **იგზემიდან** არ არი პეტროლ (წეთილეეთი); თელგან ისეა, **თელგან** (ზიოსი); მარტო ჩვენი აილის **იქეთი-დამ** და ხემწრული აილის **უკნედამ**... იმას **წინედამ** თორმეტი ცალი თექი არი... (ბაზგირეთი); წვიმის წვეთი **აგზე** დემეცა, ჰა (ქედა); **იქში** იყო ... (ერგე)...

-**კენ** თანდებული ხშირად **კე**'ს სახითაა. **აქეთვე** ხართ თქვენ (ბაზგირეთი); **პარხლისკე** მიხუალთ? (ელიასხევი)... წიმიყვანეთ **მშობლისკეო** (ელიასხევი)...

თვის თანდებული შავშურსა და აჭარულში დასტურდება -თვინ//თინ ფორმითაც: კარებ ვაკეთებ... **ფუტკრებისთინ**

(ბაზგირეთი); **ბაღნისთვინ** მინდა, არ მომატყვილო (ორთა-ბათუმი); **ჩემთინ** ხომ არ ვაკეთეფ, **თქვენთინ** მინდა (მახო)...

თვის ვარიანტი იშვიათია. ზოგჯერ –**თვის** თანდებულის ბადალი ნანათესაობითარი ვითარებითის **-იზდა|იზა** ფორმა, **ბალიზა** ამხელა ხეზე ეისლება? მარტო **მიზდა** უნდა ყველა-ფერი... (ორთაბათუმი);

სამხრული კილოებისთვის დამახასიათებელია **დან** თან-დებული: **ბათომიდან** წამოსულან პირველათ ბურსას (ბელ-დიბი)... **დან**'ის პარალელურად იხმარება **დამ**'იც: **იქიდამ**, აბა, ასე იქითა **ღელიდამ**, ამ ჩვენი სოფლის **გაღმიდამ** ღელე არის (ხოხლევი)...

-დამ (<დაღმე) გვხდება ქართული ენის ბევრ დია-ლექტში, დასტურდება საშუალი ქართულის ძეგლებში. ჩანს, იგი ცოცხალი მეტყველებიდან შევიდა სამწერლობო ენაში. გამომდინარე აქედან, სალიტერატურო ენაში იგი დიალექ-ტიზმად შეიძლება ჩაითვალოს.

-ში თანდებულს ზოგჯერ შიგან ზმნიზედაც ახლავს და გვაქვს ერთგვარი ტავტოლოგია: ვაშლსა ჩავჰყრით ქვაბში, **წყალში შიგან**, მეიხარშვის (ხოხლევი)... თუმცა **-შიგან** **-ში**'ს გარეშეც გვხვდება: **დიობანის შიგან** თექ არ ლაპარაკობენ (შავშეთი)...

-ში თანდებულიანი მიცემითის გვერდით გვხდება უთანდებულო (ზოგჯერ უბრუნვისნიშნო) მიცემითი (ზამთა-რი **ისტამბულ** გამეყვანე ღარჭებთან (ხოხლევი)...) გვხდება ჩვეულებრივი ფორმითაც: **კროჭებში**, **ქილკებში**, კოლოფებ აკეთებდენ შეშიდან...(ზენაგარა);

იშვიათად, მაგრამ მაინც, დასტურდება **-ჩი**(<ში) თან-დებული: **სოფელჩი** აღარ ჩერდებიან, გარბიან (ხულო); **მიდ-ღემჩი** არ ვიფიქრებდი (ორთაბათუმი); **იმეთჩი** ჩვენი დედე-ბი ყოფილან იშტე (ელასხევი).

ზე თანდებული ჩვეულებრივად გამოიყენება სამხრულ კილოებში (**ფესტივალზე** ამოდი და ამღერე აგინი (მერჯი-მექედუზი)...) თუმცა, დასტურდება შემთხვევები როცა **-ზე** თანდებული ცვლის - **ში**'ს: **ქორწილში** ვიყავი//**ქორწილზე** ვი-ყავი...

თან თანდებული ჩვეულებრივ მიცემით ბრუნვასთან იხმარება. სალიტერატურო ენისაგან განსხვავებით, ზოგჯერ ხმოვანფუძიან სახელებზე დართვისას შავშურში მიცემითი ბრუნვის ნიშანი იკარგება: იქ ჩემ **დათან** არიან (ბაზგირე-თი)... აღვნიშნავთ, რომ ანალოგიური შემთხვევები სხვა კი-ლოებში არ გვხვდება (ყოველ შემთხვევაში ჩვენთვის არაა ცნობილი), თუ არ ჩავთვლით თითო-ოროლა შემთხვევას აჭარულში.

ვით თანდებული **-ვეთ** და **-ვენ** ფორმასაც გვიჩვენებს: **შეშასავეთ** დადიან ფალაზები (ხევწრული); **თურისთსავენ** აარებით, ბევრი ფარა გინდანან (ხევწრული)...

თანდებულის ფუნქციით იხმარება სხვადასხვა შინაარსის ზმნიზედა: ეგა დანიშნულია, ბაირამ **უკან**'ნა მეიყვანოს (მანატბა); მარტის **უკან** ქი არის, ნისანი? (ჩაქველთა). **იმა**ს **უკან** რუსებმა ნელნელა წამოციმციმდენ (მანატბა); წითვეთი შავშეთის **უკნედანაა** (ბაზგირეთი); ჯინალი(ს) **უკნედან** აჭარაა (დავლათი). ოცი **წლის წინ** ზამთარ-ზაფხულ იქ იქნებოდენ (დასამობი); **იმაზე წინ** ჩაქველთა იყო (ჩაქველთა); მე იქ ვიყავ, **სერ იქეთ** (უბე); სხვაგან წეიყვანა, **სოფელ გარეთ** (ჩაქველთა)...

შდრ. ჯავახ. გავიდა **სოფელ გარეთ**.

ამგვარად, სამხრული კილოები თანდებულთან დაკავში-რებით ბევრ საერთოს ავლენენ და ამასთან, ხშირად ასახვენ ქართული ენის უძველეს ვითარებას.

3.6. ბრუნვათა ფუნქციები. ქართულში ყველა ბრუნვას თავისი გამოკვეთილი ფუნქცია აქვს. ბუნებრივია, ფუნქციები მკაფიოდ გამოხატულია სამხრული კილოებშიც.

სახელობითი ბრუნვის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაა ქვემდებარის გამოხატვა, ეს ნორმა დაცულია **სამხრულ** დიალექტებშიც: **ქორწილი** დამთავრდებოდა (ხება); **აჯარი** ზენგინი კაცია (ქლასკური)...

აღსანიშნავია, რომ კლარჯულში სახელობითის ფუნქციით ზოგჯერ მოთხრობითიც გვხვდება, ანუ იქ, სადაც მოსალოდნელია სახელობითის ფორმები, ხშირ შემთხვევაში გარდაუვალი ზმნა წყვეტილში სახელს მართავს მოთხრობით ბრუნვაში და ვლებულობთ შესაბამის ფორმებს:

ქალებმა (=ქალები) მარტო ძროხას მოწველიდენ (ქლასკური)...

ქვემდებარეს გამოხატავს სახელობითი სხვა სამხრულ კილოებშიც: მაგ. შავშურში: ოქი თურქეთი კაცები საომებლად წასულან; ერთი **ფაფაზი** ყოლიათ (ხოხლევი); **დედამთილი** ფელჯი გახდა (მერჯიმექდუზი); ჩვენი **ფესთივალი** ოთხი დღე იქეთ იქნება (მერჯიმექდუზი)...

მოთხრობითი ბრუნვას ქართულში ერთადერთი ფუნქცია მოეპოვება - გამოხატოს გარდამავალი ზმნის სუბიექტი მეორე სერიის ფორმებთან. ზმნა ამ დროს შეიძლება იყოს ორპირიანი, სამპირიანი და ზოგჯერ - ერთპირიანიც კი, როცა საშუალ-მოქმედებითი გვარის ზმნითაა გადმოცემული.

სამხრულ კილოებში მოთხრობითის ფუნქცია ნორმის მიხედვითაა გამოხატული:

კაცმა ამომირჩია (ბაზგირეთი); **ბაბუამა** მითხრა (ბაზგირეთი)...

კლარჯულ მეტყველებაში გვაქვს შემთხვევები, როცა მოთხრობითის ფუნქცია გამოხატულია ნორმის მიხედვით,

თუმცა, ხშირია განსხვავებული ვითარება: დასტურდება ქართული ენის სხვა დიალექტებში გავრცელებული თავისებურება - გარდაუვალი ზმნით გადმოცემული ზმნა-შემასმენლის მეორე სერიის ფორმებთან ქვემდებარე მოთხრობით-შია: შეეყარა **დათვმა** (კირნათი); **ამან** გურჯისტანში გეფხდა (თხილაზორი);

ქვემდებარე მოთხრობითშია ასევე გარდაუვალი ზმნით გადმოცემული შემასმენლის I სერიის ფორმებთან: აქა ბუკში მირტყმიდა **მუჭელიმმა** (ნუსრეთი); ჩვენი ქართველი **კაცმა**, მის განაყოფს თუ აქვა, ვერ ტანულოფს (ხება);

იშვიათად ქვემდებარე სახელობითშია გარდამავალი და მედიოაქტიური ზმნით გადმოცემულ შემასმენელთან მეორე სერიაში: ამის **ბიძაშვილი** (=ბიძაშვილმა) იქ იკითხა (ჯივანი); დიდი **ბადიში** (=დიდმა ბადიშმა) უნივესიტე მეფგო (გურბინი)...

მოთხრობითი ზემოხსენებული ფუნქციით ყველაზე მეტად დამახასიათებელია მარადიდისა და მიმდებარე სოფლებისთვის. თუმცა ამ ფორმას, მართალია, გაცილებით უფრო მკრთალად, მაგრამ მაინც, ვხვდებით მურღულშიც და უფრო ზემოთ, ართვინის მიმდებარე ქართულენოვან სოფლებშიც. შესაბამისად, ვფიქრობ, შეიძლება დავუშვათ, რომ იგი სწორედ კლარჯულისთვის ნორმა იყო საუკუნეთა განმავლობაში.

მიცემითი ბრუნვის მრავალფეროვანი ფუნქციის მიუხედავად, მისი ძირითადი დატვირთვა მაინც ობიექტის გამოხატვაა და ეს ნორმა დაცულია სამხრულ მეტყველებაშიც:

ღმერთსა ეწყინა (უბე); **ნავს** სამოცი კაცი აწევდა (ხება); **ნავს** ქურელი ეწიკება - ცარიელა საქმეებზე ვიტყვით (მურათ-ლი); **ჩემ შვილს** ჩასაცმელ უქსოვ, უკლავო (მარმაწმინდა)...

ნათესაობითი ბრუნვის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაა სუბსტანტიური ანუ მართული მსაზღვრელის გამოხატვა, რაც სამხრულ კილოებშიც დასტურდება:

გურჯებ-ის ქითაბი, **სიმ-ის** სახლი (ქლასკური); ხაპები გედესულა **ხალხ-ის** დერებში (ბაგინი); **ცხვის** შვილი კრავია, **გელის** - ლეკვი (მაჩხატეთი); ამ **სოფლისა** ვართ (ზენაგარა)...

გარდა ამისა, ნათესაობითი გვხვდება კომპოზიტებში, გამოხატავს დროის გარემოებას, გვხვდება ინფინიტივის გადმოსაცემად, გამოიყენება მსაზღვრელად, ზომა-წონის, ფასისა და ასაკის გამომხატველ სიტყვებში, თანდებულთან და სახელთან, ფუძეგარკვევებულ კომპოზიტებში... თითქმის ყველა ეს ფუნქცია მეტ-ნაკლებად გამოხატულია სამხრულ კილოებშიც.

მოქმედებითი ბრუნვის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაა მოქმედების იარაღის, მასალის გამოხატვა. ამ დროს მოქმედებითბრუნვიანი სახელი უბრალო დამატების როლში გვევლინება: წევლენ გოგოს სახში **არაბა-ით**, **ცხენ-ით** (ქლასკური); ყავეს შეასვავს ოქროს **ფინჯან-ით** (ხება)... იმავე ფუნქციით მოქმედებითი შესაბამის საწყისსა და მიმღობასთანაც გამოიყენება: **ცხენ-ით წასვლა**, **ურმ-ით მოტანილი**.

მოქმედებითში დასმული სახელი გამოიყენება ადგილის, დროის, ვითარებისა და მიზეზის გარემოებების გადმოსაცემად; მოქმედებითში დასმული სახელები გამოიყენება თანაობის აღსანიშნავადაც: გოგოს სახში ხუთი-ათი **კაც-ით** მიხვალ (ქლასკური)...

ვითარებითი ბრუნვის ერთ-ერთი უმთავრესი ფუნქციაა გარდაქცევითობის გამოხატვა. ამ ბრუნვაში დასმული უბრალო დამატებით გამოიხატება ცვალება, გარდასახვა, გარდაქმნა: **ლამაზ-ათ** გახდა (ბაზგირეთი)...

ხშირია ვითარებითი ბრუნვის ნიშნით ვითარების ზმნიზედების წარმოება სამხრულ კილოებში: ღმერთმა არ გაგაფაქოს შენ, იყავი ასე **ლამაზ-ათ!** შენ თუ **კარგ-ათ** ჭამ და სვამ, შენი თავი ნათესავს არ უყვარს (მურათლი);

ვითარებით ბრუნვიანი სახელები ფართოდ გამოიყენება მიზნის გარემოების, ასევე, ადგილისა და დროის გარემოებათა ფუნქციით: აქ **ძველ-ათ (დროის გარემოება)** ალთუნის ფინჯანით ყავეს სმიდენ; ჩვენაც ღობეს ვეტყუდით ძველ-ათ...

ამრიგად, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბრუნვების ფუნქციები კარგადაა გამოკვეთილი სამხრულ კილოებში, ნაწილი ფუნქციებისა გვხვდება უფრო ხშირად, ნაწილი კი იშვიათად. გვხვდება სალიტერატურო ქართულისაგან და სხვა კილოებისაგან განსხვავებული შემთხვევებიც.

3.7. რიცხვის წარმოება სამხრულ კილოებში. სახელის მრავლობითს აწარმოებს **-ებ, ნ/თ** სუფიქსები. ნორმა ჩანს - ებ'იანი წარმოება, ნარ-თან'იანი წარმოება იშვიათია: **არაბანი** მეგემაღნენ? (უსტამისი); სამი **ძმანი** ყოფილან (სვირევანი)...

-თა სუფიქსი შეზრდილია ფუძესთან, რომელსაც დაერთვის ბრუნვის ნიშანი: ამ ემოს ღარჭებმა, **ორთამა** ემოს ბაკალაზე თვალი გამოდგა (სვირევანი).

როგორც წესი, სამხრულ კილოებში სახელის მრავლობითს აწარმოებს **-ებ** სუფიქსი, რომლის დართვა იწვევს ფუძის შეკუმშვას, მაგრამ ხშირია შეუკუმშველი ფორმები იქ, სადაც მოსალოდნელია კუმშვა: **სტუმარები** მიხვალთ (ბაზგირეთი); **გელები** შიერები დაწყდებიან (წეთილეთი)...

ასევე გვხვდება შეკუმშული ფორმებიც: სიმინდი **კოტრებ** გეაკეთებს (ხევწრული); ხოშ თელი **მუსლიმნები** არ ლოცულობენ (ხევწრული)...

გვაქვს შემთხვევები, როცა ერთი და იგივე ფორმა ზოგჯერ შეკუმშულია, ზოგჯერ - **შეუკუმშველი**: **ბებერების** თეთრი თმა, ნუ გინდაო ბევრი თქმა (ჩაქველთა); გოგვები გასულან **ბებრებთან** (ჩაქველთა)...

იშვიათად გვხვდება კუმშვა-კვეცის მაგალითებიც: ესა ჩემი **ბადნები** არიან (ჩაქველთა)...

ხმოვანფუძიან სახელებში გვხვდება სხვადასხვა შემთხვევა: **გზები** ყაფანდება (ივეთი); **გზები** არი (ჩაქველთა); კარგი **გზიებია** (უსტამისი). აქ გოლი არ არი, **დელებია** (უსტამისი); ჩვენი **დელები** ზათი აჭარადამ გადმოსულან (მაჩხატეთი)...

ცალკე უნდა გამოიყოს კითხვითი ნაცვალსახელი **რა, ვინცა, რაცა, აგრეთვე, „მაშინა“** და მისთ., რომელნიც არ მისდევენ მრავლობითის წარმოების წესს: საწყალს **რები** არ გადახდა თავზე; აქამდინ **ვინცაებს** აშინებდი;

სახელთა ორმაგი მრავლობითის მაგალითებად შეიძლება დავასახელოთ **მეგრენები, გვერდენები, მოწმენები.**

ქობულეთური კილოკავისა და ჭვანის ხეობის მკვიდრთა მეტყველებისათვის ასევე დამახასიათებელია **იგი, აგი, მაგი** ნაცვალსახელთა **ნ-ებ** იანი მრავლობითი: **იგინები, მაგინები...**

ამრიგად, როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რიცხვის წარმოება სამხრულ კილოებში ძირითადად მიჰყვება ქართული ენის ნორმას, თუმცა გვაქვს თავისებურებებიც, რაც სამხრული კილოებისთვისაა დამახასიათებელი.

3.8. ბრუნების ძირითადი პარადიგმები. დიალექტოლოგები ამა თუ იმ დიალექტის აღწერისას, ცალკეული გრამატიკული ფაქტისა თუ მოვლენის ანალიზისას, ჩვეულებრივ, მსჯელობენ ცალკეულ თავისებურებებზე. ხშირ შემთხვევაში ჭირს ამ თავისებურების გააზრება სხვა ფორმებთან მიმართებით, ამ თავისებურების ადგილის გარკვევა საერთო ენობრივ სისტემაში, ანუ ამ თავისებურებების გააზრება სისტემის წევრად. ბრუნების პარადიგმის წარმოდგენას და ამ პარადიგმებში თავისებური ფორმების წარმოჩენას, ვფიქრობთ, ამ თავისებურებათა ანალიზისათვის და არსებული ენობრივი ტენდენციების გარკვევისათვისაც პრინციპული მნიშვნელობა აქვს.

ერთი კონკრეტული მაგალითი: თავისებურებათა ანალიზისას აღნიშნავდნენ, რომ ხმოვანფუძიანი სახელის სახელობი-

თი ბრუნვის ნიშანია - ე: დედა-ე, რომ ხმოვანფუძიანი სახელის მიცემითი ბრუნვის ნიშანი არის ე(<ს?): - დედა-ე (= დედა-ს). პარადიგმათა ანალიზის შედეგად წარმოჩნდება, რომ თუ ხმოვანფუძიან სიტყვას სახელობითში აქვს ე, მას მიცემითში ექნება -ს და თუ მიცემითში აქვს ე, მას სახელობითში ექნება Ø, ან ი. ეს თითქოსდა მარტივი წესი თვალსაჩინო ხდება პარადიგმათა ანალიზისას.

შესაბამისად, ბუნებრივია, რომ ნაშრომში წარმოდგენილია და განხილული ბრუნების ძირითადი პარადიგმები სამხრულ კილოებში. კერძოდ, თანხმოვანფუძიანი, ხმოვანფუძიანი სახელების, ასევე, საკუთარ სახელთა და მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნებათა ნიმუშები აჭარული, შავშური, კლარჯული და ტაოური კილოებისთვის.

დასკვნები

1. სამხრული კილოების გავრცელების ძირითადი არეალი ჭოროხის აუზია, რომლის უმეტესი ნაწილი დღეს თურქეთის შემადგენლობაშია და ძირითადად, ართვინის პროვინციის ტერიტორიას შეადგენს. აჭარასთან (და საქართველოს სხვა რეგიონებში შიდა მიგრაციის შედეგად დაფუძნებულ ზოგიერთ სოფელთან) ერთად სწორედ დასახლებული ტერიტორია შეადგენს სამხრული დიალექტების გავრცელების არეალს ისტორიულ სამხრეთ საქართველოში.

გარდა აღნიშნულისა, სამხრული დიალექტების გავრცელების არეალია თურქეთის მარმარილოსა და შავი ზღვის რეგიონების ის დასახლებები, რომლებშიც აჭარიდან, კლარჯეთიდან, შავშეთიდან, ტაოდან გადასახლებულ მუჰაჯირთა შთამომავლები ცხოვრობენ.

2. ქართულ ენათმეცნიერებაში აზრთა სხვაობაა სამხრული მეტყველების დიალექტური დიფერენციაციის საკითხთან დაკავშირებით, თუმცა, უკანასკნელ წლებში განხორციელებული კვლევებით, სამხრული მეტყველების ინტენსიური შესწავლის საფუძველზე, ლინგვისტური, ისტორიული და გეოგრაფიული ფაქტორების გათვალისწინებით, მისაღები ჩანს შემდეგი კლასიფიკაცია:

1. შავშური კილო // შავშური დიალექტი კილოკავებით: იმერხეული, მაჭახლური.

2. კლარჯული კილო // კლარჯული დიალექტი კილოკავებით: ზემოკლარჯული, ქვემოკლარჯული (ლივანური).

3. ტაოური კილო // ტაოური დიალექტი.

4. აჭარული კილო // აჭარული დიალექტი კილოკავებით: ზემოაჭარული, ქვემოაჭარული და ქობულეთური.

აჭარული, შავშური, კლარჯული და ტაოური ქმნიან დიალექტთა ჯგუფს, რომელსაც სამხრულ დიალექტებს/სამხრულ კილოებს ან სამხრულ მეტყველებას ვუწოდებთ

3. სამხრული კილოების კვლევას საფუძველი XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან ჩაეყარა. საქართველოს გასაბჭოების და ისტორიული სამხრეთ საქართველოს ტერიტორიების თურქეთის შემადგენლობაში მოქცევის შემდეგ თითქმის 70 წელს, XX საუკუნის 80-იან წლებამდე ქართველ მკვლევარს თურქეთის ქართულ პროვინციებში ფეხი არ დაუდგამს. XX საუკუნის 90-იანი წლებიდან შესაძლებელი კვლევითი საქმიანობა ისტორიულ სამხრეთ საქართველოში. შედეგად, მოპოვებულ იქნა საყურადღებო მასალები. გამოითქვა მრავალი მოსაზრება. ამ კვლევით საქმიანობაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვს ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრს. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს კომპლექსური მონოგრაფიები „შავშეთი“ (2011 წ.) და „კლარჯეთი“ (2016 წ.), ცალკეულ ავტორთა ნაშრომები, რომლებიც, არსებითად, სამხრული დიალექტების კვლევის ახელ ეტაპს წარმოადგენს.

4. თანამედროვე თურქეთის ქართულენოვან დასახლებათა შორის, ჭოროხის აუზთან შედარებით, გაცილებით მეტია თურქეთის შიდა რაიონებში მცხოვრები მუჰაჯირთა შთამომავლების სოფლები. ყველაზე მეტი ქართული დასახლება შავიზღვისპირეთისა და მარმარილოს ზღვის რეგიონებშია. მუჰაჯირთა შთამომავლებმა, უმეტეს შემთხვევაში, იციან საკუთარი წარმომავლობის, ფესვების შესახებ. ბევრი მათგანი ლაპარაკობს ქართულად და ურთიერთობს საქართველოში მცხოვრებ ნათესავებთან. ამასთან, მშობლიურ ენაზე საუბრობს მხოლოდ საშუალო და უფროსი თაობა.

რაც შეეხება მუჰაჯირთა მეტყველებას - აჭარელ მუჰაჯირთა მეტყველება ტიპური აჭარულია, შავშელებისა - შავშუ-

რი, კლარჯებისა - კლარჯული და ა.შ. მუჰაჯირებს შენარჩუნებული აქვთ წინაპართა რეგიონების მკვიდრთა მეტყველებისათვის დამახასიათებელი აქცენტებიც, ეს მეტყველება თავისუფალია სალიტერატურო ქართულის გავლენისაგან, უფრო მეტიც, მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველებამ შეინახა სამშობლო რეგიონების ბევრი ის თავისებურება, რომელიც ახასიათებდა საუკუნე-ნახევრის წინ და რომელიც „დაივიწყა“ აჭარულმა აჭარაში. კალრჯულმა კლარჯეთში, შავშურმა შავშეთში და ა.შ. ამდენად, მუჰაჯირთა მეტყველება საყურადღებოა ენის ისტორიისთვისაც.

შესაბამისად, როდესაც სამხრულ დიალექტებს ვიკვლევთ, აღარაა საკმარისი დღევანდელი ჭოროხის აუზის მკვიდრთა მეტყველებაზე დაკვირვება, აუცილებელია, გავითვალისწინოთ მუჰაჯირთა შთამომავლების მეტყველებაც

5. ჭოროხის აუზის ქართველთა მეტყველებაზე დაკვირვება ფუძეთქმნადობის რამდენიმე ტენდენციას ადასტურებს. ფუძეთა მიხედვით სახელთა ორი ჯგუფი გამოიყოფა: ხმოვან-ფუძიანი და თანხმოვანფუძიანი, მაგრამ სამხრულ კილოებში ზოგიერთი არსებითი სახელი ორგვარი ფუძითაა წარმოდგენილი. განსახილველი მასალა შეიძლება რამდენიმე ჯგუფად გაიყოს:

- ა. ფუძის ბოლოს, აუსლაუტში მონაცვლეობენ ხმოვნები;
- ბ. ფუძის ბოლოს, აუსლაუტში მონაცვლეობენ ხმოვნები და თანხმოვნები.

ცვლილება მოუდის როგორც ნასესხებ, ისე ქართულ ფუძეებს. ფუძის ორგვარი ვარიანტით წარმოდგენა სამხრული კილოების სახელის ფუძისქმნადობის ერთ-ერთ ნიშნად უნდა ჩაითვალოს.

6. ბრუნვის ნიშნების მხრივ სამხრულ კილოებში ბევრი თავისებურება არ ჩანს.

სახელობითი ბრუნვა გვხვდება ერთი და იგივე ფორმით, ანუ ხმოვანფუძიან სახელებში ბრუნვის ნიშნად გვაქვს *ე*, *ი* და უნიშნობა. რაც შეეხება თანხმოვანფუძიან სახელებს, თითქმის ყველა შემთხვევაში გვხვდება ჩვეულებრივ სახელობითი ბრუნვის ნიშანი -*ი*, თუმცა, ტაოური კილო განსხვავდება დანარჩენებისგან და თანხმოვანფუძიანი სახელებიც უმეტეს შემთხვევაში გვაქვს ფუძის სახით, რაც ძველი ქართულის წრფელობითის ფარდად უნდა ჩაითვალოს.

მიცემითში მეტ-ნაკლებად გვხვდება ყველა ფონეტიკური მოვლენა, რაც ცოცხალი ქართული მეტყველებისათვის არის დამახასიათებელი. მაგალითად, ბგერის დაკარგვა. ხშირია მიცემითი ბრუნვის ნიშნის დაკარგვა, განსაკუთრებით თანხმოვანფუძიან სახელთა მხოლოდით რიცხვსა და -*ებ* იან მრავლობითში. სამხრულ კილოებში გვაქვს ფორმები, როდესაც მიცემით ბრუნვაში სახელებს დართული აქვთ სავრცობი -*ა*. უფრო მეტად ეს მოვლენა დამახასიათებელია შავშურისათვის.

ნათესაობითის აფიქსისეული თანხმოვნის დაკარგვა საერთო მოვლენაა სამხრული კილოებისათვის. მთლიანი აფიქსის (-*ის*) დაკარგვა მუჰაჯირებთან დადასტურდა სპორადულად, რაც ინდივიდუალურ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს. ერთმანეთის პარალელურად წარმოდგენილია შეკვეცილი და შეუკვეცავი, შეკუმშული და შეუკუმშავი ფორმები. მოვლენა მეტ-ნაკლები ინტენსივობით გვხვდება ყველა სამხრულ კილოში.

სამხრულ მეტყველებაში მოქმედებით ბრუნვაში ხმოვან-ფუძიან სახელებში ყოველთვის გვაქვს ბრუნვის ნიშნად -*ით*. თანხმოვანფუძიანი სახელები ისევე არიან გაფორმებული, როგორც სამწერლობო ენაში;

ვითარებით ბრუნვაში ბრუნვის ნიშნად გვხვდება -*ათ* (<*ად*):

წოდებითში თანხმობანფუმიან საკუთარ სახელებთან ზემო აჭარულში უპირატესად ო გამოიყენება, ხმოვანფუმიან სახელებთან კი ვ.

7. ქართული ენის სამხრული დიალექტებისთვის (უმეტესად შავშურისა და კლარჯულისათვის) დამახასიათებელია როგორც ძველი, ისე თანამედროვე სახე მოთხრობითი ბრუნვის წარმოებისა. შეიძლება ვისაუბროთ ერთგვარ გარდამავალ ფორმებზეც, მხედველობაში გვაქვს -მა ბრუნვის ნიშანი ხმოვანფუმიან სახელებში.

აღწერილია შემთხვევები, როცა გარდაუვალი ზმნა წყვეტილში სახელს მართავს მოთხრობით ბრუნვაში (მაგ. ეიწია **ყანამ** რამტონი ხანია) კირნათ-მარადიდის მეტყველებისათვის სპეციფიკური ისაა, რომ ზმნა სახელს მოთხრობით ბრუნვაში მართავს პირველის სერიის მწკრივებშიც (მაგ. **ბაღნებმა** არ ეპატრონებიან მის სახლს; **ფიქრიემ** ტირის, ბაბამ მომკლისო). მარადიდული მეტყველების ამ სპეციფიკურ თვისებას მკვლევრები ლაზური ენის ინტერფერენტულ გავლენად მიიჩნევენ. თუმცა, მეორე მოსაზრებით სხვა ქართულ კილოებში ანალოგიური ფორმების პოვნა ეჭვქვეშ აყენებს ლაზურის გავლენის საკითხს ლივანურ და შავშურ მეტყველებაზე.

8. თანდებულთან დაკავშირებით აჭარული, კლარჯული და ტაოური კილოები ბევრ საერთოს ავლენენ. სამხრულ კილოებში, ისევე როგორც სამწერლობო ქართულსა და სხვა დიალექტებში, დასტურდება ადგილისა და დროის ზმნიზედებზე თანდებულის დართვის შემთხვევები. ჩანს, მოვლენა ქართული ენის უძველესი ვითარების ამსახველია.

სამხრულ დიალექტებში გამოიყენება —**დან//დამ(ა)** (<დადმე), —**ში** (**შიგან,შიჩი**),-**თვის** (**-თვინ|თინ|თუნ**), -**კენ** (-**კე**), —**თან...** და სხვა თანდებულები. არის შემთხვევები, როცა

თანდებულის ფუნქციით იხმარება სხვადასხვა შინაარსის ზმნიზედა.

9. სამხრულ კილოებში ბრუნვების ფუნქციები კარგადაა გამოკვეთილი; ნაწილი ფუნქციებისა გვხვდება უფრო ხშირად, ნაწილი კი იშვიათად. გვხვდება სალიტერატურო ქართული-საგან და სხვა კილოებისაგან განსხვავებული შემთხვევებიც, რაც ბუნებრივია.

10. სახელის მრავლობითს აწარმოებს -ებ, ნ/თ სუფიქსები. ნორმა ჩანს -ებ'იანი წარმოება, ნარ-თან'იანი წარმოება იშვიათია. შეიძლება ითქვას, რომ რიცხვის წარმოება სამხრულ კილოებში ძირითადად მიჰყვება ქართული ენის ნორმას, თუმცა გვაქვს თავისებურებებიც, რაც კლარჯული მეტყველებისათვისაა დამახასიათებელი.

11. დიალექტოლოგები ამა თუ იმ დიალექტის აღწერისას, ცალკეული გრამატიკული ფაქტისა თუ მოვლენის ანალიზისას ჩვეულებრივ მსჯელობენ ცალკეულ თავისებურებებზე. ხშირ შემთხვევაში, ჭირს ამ თავისებურების გააზრება სხვა ფორმებთან მიმართებით, ამ თავისებურების ადგილის გარკვევა საერთო ენობრივ სისტემაში, ანუ მათი გააზრება სისტემის წევრად. ნაშრომში წარმოდგენილია ბრუნვის პარადიგმი და ამ პარადიგმებში წარმოჩენილია თავისებური ფორმები, რასაც ამ თავისებურებათა ანალიზისათვის და არსებული ენობრივი ტენდენციების გარკვევისათვის პრინციპული მნიშვნელობა აქვს.

სადისერტაციო ნაშრომის ძირითადი დებულებები აისახა ავტორის პუბლიკაციებში:

1. ნათესაობითი, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების ფუნქციისათვის კლარჯულში. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, დოქტორანტთა II სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, ბათუმი, 2017. (იბეჭდება)

2. თანდებულის ზოგიერთი თავისებურება სამხრულ კილოებში. სემიოტიკა, სამეცნიერო ჟურნალი, ტ. XVI, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი; ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი; სემიოტიკის კვლევითი ცენტრი, სემიოტიკის VII საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია, ჰუმანიტარული კვლევები, ნაწილი მეორე, გვ. 243-248, თბილისი, 2016.

3. „ქართველ მუჰაჯირთა შთამომავლების დასახლებები ქოჯაელის პროვინციაში“ (თანაავტორი). ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, ქართველოლოგიის ცენტრის კრებული, ტ. IX, გვ. 49-59, გამომცემლობა - „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2014.

4. „რიცხვის წარმოება კლარჯულ კილოში“. ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, ქართველოლოგიის ცენტრის კრებული, ტ. VIII, გვ. 46-48 გამომცემლობა - „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი-2014.

5. ქართული ენა და სოფლები ბურსას პროვინციაში (თანაავტორი) . ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საერთაშორისო კონფერენციის „ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში - I“, მასალები, გვ. 74-78, გამომცემლობა -

„ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“, ბათუმი, 2014.

6. ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები მუჰაჯირთა მეტყველებებში - ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, ქართველოლოგიის ცენტრის კრებული, ტ. IX, გვ. 25-27, გამომცემლობა - „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“ ბათუმი, 2014.

7. “ჩვენებურთა სამზარეულო“ - ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, განათლებისა და მეცნიერებათა ფაკულტეტი, ქართველოლოგიის ინსტიტუტის კრებული, ტ. VII, გვ. 114-121, გამომცემლობა - „შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“ ბათუმი, 2013.

BATUMI SHOTA RUSTAVELI STATE UNIVERSITY
Faculty of Humanities
Department of Georgian Philology

Tamar Chokharadze

NOUN IN THE SOUTHERN DIALECTS

Specialty- Linguistics

Dissertation Work Presented for
Obtaining the Academic Degree of Philology PHD

ANNOTATION

BATUMI
2017

The dissertation work has been executed in the Faculty Humanities,
at the Department of Georgian Philology of Batumi Shota Rustaveli
State University

Scientific supervisor: Mamia Paghava

Professor of Batumi Shota Rustaveli State University

The Reviewers: **Nana Tsetskhladze** – Doctor of Philology, Batumi
Shota Rustaveli State University, Associate
Professor

Elza Putkaradze - Doctor of Philology, Chief
Scientist of Niko Berdzenishvili Institute of
Batumi Shota Rustaveli State University

Medea Rizhvadze - Doctor of Philology, Professor
of St. Tbel Abuserisdze Teaching University

Dissertation Work will be defended on 06. 2017 (13⁰⁰).

At the dissertation board meeting of the faculty of Humanities of
Batumi Shota Rustaveli State University.

Address: 35 Ninoshvili str., Batumi, classroom N 37

The dissertation work is available at Ilia Chavchavadze library of
Batumi Shota Rustaveli State University and at the web page of the
same university: (www.bsu.edu.ge)

General Description of the Work

Southern Georgia together with the upper part of Mtkvari covers various regions of Chorokhi basin (Adjara, Shavsheti, Klarjeti, Tao, Speri...) The spreading area of southern dialect are the settled regions and accordingly, the **research object** of the presented work is the speech of Chorokhi Basin Georgians.

Activity of Research theme: Chorokhi Basin was one of the main center of centuries-old Georgian Culture. It played the important role in Economic and cultural life of the country. In ancient time, the region consisted of basic three provinces: Klarjeti, Tao and Speri. The borders of these provinces used to change sometimes, though; generally, Klarjet-Shavsheti included lower part of the basin, middle part of Chorokhi-Oltisiti, Tortomi, Parkhali- which was called as Tao and upper part- as Ispira or Speri. From the ancient times, the whole this territory was settled by Georgian tribes, accordingly, it represented Georgian language space.

Since XVI Century, the southern provinces of Georgia have been conquered by Ottomans, which was followed by forced Islamization of habitants there. In XIX-XX centuries, the great wave of Muhajir eviction covered southern Georgia. Georgian were forced to leave their homes and move to internal province of Ottoman. Over time, Georgian language become the communication language between the families, in major part of the Region, often, Georgian language was driven out by Turkish state language. Georgian language, customs and Georgian Ethnographic life were forgotten in many villages remained in the part of Turkey, but it all seems not to have gone away but remained in Turkish and agricultural life of western provinces of Turkey.

Study of modern state of Chorokhi basin reveals that, Chorokhi basin is common cultural center, despite this, several regions with their speeches, ethnographic life and folklore had been formed.

Historical reality left the indelible imprint in the life of Chorokhi basin habitants. The historical-cultural memory keeps tragic and sign of proud of several historical epoch. These signs are revealed not only in material culture but also, in customs, legends and sayings, toponyms, in Georgian Speech and even in Georgian vocabulary of language lost Georgian Turkish speech. Gathering and bringing into system in modern population of this information draws versatile image of region's past and current life and, further reveals several problems. Thus, the results of unequal dialogues of the cultures, the modern state of historical Georgian provinces lead to the relevance of the researches hold in the recent past years.

The goals and objectives of the research: The basic space of southern dialects spread is Chorokhi basin, the most part of which belongs to Turkey and basically, form the territory of Artvin province. In the mentioned province, Georgian language is spoken in western part of Shavsheti Region (Imerkhevi, Ustami and Chikhiskhevi), in Nigal- In Chorokhi valley, from Maradidi to Artvin (including Murguli Valley) also in one village beyond Artvin-Binati; in six villages of upper Mach'akhela (Turkish part of Mach'akhela valley), in Tao- in several villages of Parkhlistskali basin. Together with Adjara (several villages founded as the result of internal migrations in other regions of Georgia), the settled areas represent the area of southern dialect spread in historical southern Georgia.

In addition to the mentioned, the southern dialect's spreading area are those settlements of Turkish Marmora and the black sea regions, where the decedents of Muhajirs moved from Adjara, Klarjeti, Shavsheti and Tao, live.

Therefore, the subject matter of our interest represents the southern dialects, the geography of their spread and the state of study. The goal of the work is the analysis of peculiarities of the name in the southern dialects.

Scientific Novelty: The scientific novelty of the presented work is that, the peculiarities of the noun in southern dialects are monographic study. We think the circumstance important that, not only the dialectological texts recorded in southern Georgia, but the materials of Muhajirs descendants are used in the research. We use basically the material of BSU center of Georgian studies, also the texts recorded by us at descendants of Muhajirs in the provinces of Ordu, Samsun, Kojaeli, Sakarya, Ialova, during the expeditions. So, in the scientific flow, there is a large amount of material included, which conditions **theoretical and practical significance** of the work. Accordingly, the results might be used in research of numerous issues of linguistic, Georgian history, culture, etc.

Research method: as for the research methodology used in studies, I note that, recording of dialectological material was carried out as mechanically as in the electronic form, which enabled us to check the materials and create the electronic archive.

For the purposes of the research, basically we used the historical comparison and descriptive method, which primarily covered the field activities in the research region and recording of folklore, dialectological and ethnological materials according to the questionnaire compiled beforehand. Field expedition was held as in Georgian valleys and villages of Artvin province as well in inner regions of Turkey, in the villages settled by Georgian Muhajirs descendants. The informers were selected according to the age and social condition. The interviews were held individually, rarely- in group method, the free speech method was used as well.

Theoretical basis of the work: Along with the field work, the appropriate resources and scientific literature is studied. It is natural, that the basis of the work together with mentioned literature, are results of the scientific researches held in the last years. We underline the importance of complex monographs of Batumi Shota Rustaveli State University “Shavsheti” (2011 y) and “Klarjeti” (2016 year) and the works by: M. Paghava, Sh. Putkaradze, M. Tsintsadze, M. Baramidze, N. Tsetskladze, N. Partenadze, M. Kikvadze, M. Khakhutaishvili and others, which practically represent the new stages of southern dialects research.

Approbation of the work:

The work has been carried out at Georgian philology department of Batumi Shota Rustaveli State University, where the approbation of it was held on 15 July of 2015 year (Minutes #8).

The reviewers: Associated Professors Maia Baramidze, Natia Partenadze

The author of the qualification work has been given the recommendation on obtaining the research academic degree.

Separate sub-sections of the work have been published in scientific journals and collected papers, has been read on international and republic scientific conferences.

Structure of the work: The qualification Work “**Noun in the southern dialects**” covers 137 pages typed on computer and consists of introduction, three chapters divided in paragraphs and conclusions, which is attached by the list of the used literature and appendix:

Introduction	
1. Chapter I. the southern dialects issue in modern Georgian studies	
1.1. Classification issue	
1.2. Study condition of southern dialects	
1.3. Modern area of southern dialects spread	
1.3.1. Adjarian Dialect	
1.3.2. Klarjetian Dialect	
1.3.3. Shavshetian Dialect	
1.3.4. Tao Dialect	
1.3.5. The quality of Georgian language knowledge in Georgians of Turkey	
2. Chapter II. Noun roots formation in southern dialects	
2.1. Numerous characteristics of Noun roots	
2.2. Numerous characteristics of adjective and word formation	
2.2.1. Possessive nouns	
2.2.2. Absence nouns	
2.2.3. Origination Nouns	
2.3. Numerous characteristic of number	
2.4. Pronoun	
3. Chapter III. Noun case, functions of the case and formation of number in the southern dialects	
3.1. Noun	
3.2. Root of nouns	
3.3. Case signs, characteristics of cases	
3.4. For ergative construction in southern dialects	
3.5. Prepositional cases	
3.6. Functions of cases	
3.7. Number formation in southern dialects	
3.8. Basic paradigms of case	

Conclusions
Used Literature
Appendix

The content of the thesis:

The dissertation deals with the southern dialects spread area in Georgia and Turkey, the classification issues of southern dialects, characteristics of nouns in the southern dialects, on the bases speech of Georgian habitants in Chorokhi basin as well of Georgian Muhajirs descendants. The issues such as noun cases, functions of the cases and formation of number, the basic paradigms of the case are widely discussed. There in the thesis is used a lot of information which was obtained from Georgian settlements in Chorokhi basin, as well in inner provinces of Turkey.

Introduction

The actuality of the research topic, basic directions, goals and objectives are discussed in this part of the dissertation work. Also, it's scientific novelty and value, research methods, theoretical and practical significance are revealed, the information concerning the work structure is given.

Chapter I. The southern dialects issue in modern Georgian studies

The first chapter of the thesis deals with the issues concerning: Southern dialects classification, state of study, southern dialects spread modern area, as in Chorokhi basin, as well in the villages of Turkey settled by precedents of Muhajirs. The knowledge of Georgian language in Georgians of Turkey is discussed.

1.1. **Classification issue:** In the recent years, there is an attempt to review the existing classification of the dialects n Georgian scientific Literature. Especially it relates to the speech of the Georgians living on the territory of Turkey. Emergence of new point of views has the objective basis: since 80-years of last century, study of speech of Georgian in the Chorokhi valley, the significant part of historical Georgia, become possible at the site. Several works have been published-including monographs. It is natural, that the scientific base of our research are those mentioned works.

In the presented work, we rely on the classification of Prof. M. Paghava:

1. Shavshetian dialect//Shavshetian dialect with sub dialects: Imerkheuli, Machakhluri.
2. Klarjetian dialect//Klarjetian dialect with sub dialects: upper Klarjuli, lower Klarjuli (Livanian).
3. Tao dialect//Tao sub dialect.
4. Adjarian dialect//Adjarian Dialect with sub dialects: upper Adjarian, lower Adjarian and Kobuletian.

Adjarian, Shavshurian, Klarjetian and Tao create the group of dialects, which we refer as southern dialects or southern speech.

Therefore, as we consider the history and existing point of views of the subject research, in the presented work, we refer the southern

dialects/southern speech (M. Paghava, M. Tsintsadze) as: Adjarian, Shavshetian, Klarjetian, Tao.

As for the speech of Muhajirs- the speech of Adjarian Muhajirs is typically Adjarian, of Shavshetians- Shavshurian, Klarjetians- Klarjetian and so on. Muhajirs have maintained the accent characterizing the ancestor habitants speech, this speech is free from the influence of Georgian literary language, furthermore, the speech of Muhajirs descendants many those characteristics of the native regions, which characterized century and half before and which Adjarian has “forgotten” in Adjara. So, the language of Muhajirs is important for the history of the language.

And finally, when we study the southern dialects, it is not enough to observe the speech of Chorokhi basin habitants, but it is essential to consider the speech of Muhajirs’ descendants.

1.2. Study condition of southern dialects. The basis of research of southern dialects goes back to 70-years of XIX century. In this regard, is very important the records of Dimitri Bakradze and Giorgi Kazbegi, later –Z. Chichinadze and T. Sakhokia.

Especially N. Mari “Blogs” are noteworthy, which includes, so called Imerkheuli speech samples and toponymic material. In 1904 year, for the purposes of finding the cloister mentioned in “Grigol Khandzteli life” he traveled in southern Georgia and walked in villages of Shavsheti and Klarjeti. Still today, the scientific, historical and practical value of his “Blogs of travel in Shavsheti and Klarjeti”.

The following expedition in southern Georgia was hold by Ekvtime Takhaishvili in 1917 year. His expedition and researches contributed immensely to the research issue of this vast region.

Since the large part of southern Georgia appeared in the belongings of Turkey, for a long time none of Georgian researches had been to the provinces of Turkey. Though, Adjarian dialect had

been intensively studied. From 90-years of XX century, carrying out expedition in Chorokhi countries become possible. The first, professor Shushana Phutkaradze traveled in republic of Turkey, recorded the examples of speech of Georgian speakers living there and published as the separate book, which raised the great interest. At the end of twenties century, the renovated researches had successfully continued in several scientific center of Georgia, including Batumi Shota Rustaveli State University.

1.3. Modern area of southern dialects spread. All southern dialects still existing are alive dialect. Adjarians, Shavshetians, Klarjetians, Taoans speaking on this dialects live as on southern territory of historical Georgia on one hand and in Republic of Georgia (in Adjara and other regions of the country- as the result of internal migrations), and on the other hand on Georgian territories belonging to Turkey- in Shavsheti, Klarjeti, Tao; also in internal regions of Turkey (Georgians live in several provinces of Turkey, in cities, though, the compact settlements are gathered in the regions of Marble and the Black sea. These mentioned people are a) the descendants of those exiled during the Muhajirs process. B) the exiled people as the result of internal migration of Turkey (from Shavsheti, Klarjeti and Tao. Also, from the settlements of Muhajirs’ descendants).

The specific information concerning Georgian settlements according to “Dialect Mosaic” is presented in the work. Georgian language villages of Klarjeti, Shavsheti and Tao are listed. In addition, the Georgian Muhajirs settlements, exiled from Adjara, Klarjeti, Shavsheti, Tao in inner provinces of Turkey. While systemizing of the date we base on the recent researches and works by prof. Mamia Paghava, Prof: Sh. Putkaradze, Prof: M. Chokharadze, also the collective monographs of researchers of BSU’s Georgian studies

center. (Shavsheti, 2011; Klarjeti, 2016); on the other hand, our records, in particular, expedition materials, in which I participated together with the researchers of above mentioned center (I mean BSU' Georgian studies center expeditions in Republic of Turkey, in the provinces settled by Georgian Muhajirs' descendants; in 2014 year- Bursa, Balikesiri, Duzje and Sinopi provinces; in 2013 year- Kojaeli, Sakaria, Bursa and Duzje provinces; in 2012 year- Ordu and Samsun provinces).

Hereby we note that there are more than four hundred villages of Muhajirs descendants in Turkey. For systemization of Georgian settlements, further works are necessary and accordingly the data presented in the work still needs specification and fulfillment, though, the presented data gives the clear picture for modern Geography of southern dialects.

1.3.1. Adjarian Dialect, even though Adjarian dialect undergone foreign, Turkish language influence for a long time, it completely maintained its own grammar structure and basic lexical fund. It is true, that the same may be said concerning other southern dialects, though, the influence of Turkish language in the past was less in Adjarian dialect than in Shavshetian, Klarjetian and Taoan Dialects. Adjarian population strongly defended Georgian customs and Georgian language.

Adjarian dialect is mainly spread on the territory of modern Autonomous Republic of Adjara: on the territories of Khulo, Shuakhevi, Keda, Khelvachauri and Kobuleti.

The sub-dialects of Adjarian dialect are: Upper-Adjarian (the speech of Khulo, Shuakhevi and Keda, partly Khelvachauri habitants- the speech of Adjaristkali valley habitants), lower-Adjarian (the speech of Batumi suburb habitants) and Kobuletian (the speech of Kobuletian habitants).

Adjarian Eco-migrants live compactly in the regions of Georgia: in the regions of: Chokhatauri, Adigeni, Aspindza, Akhalkalaki, Ts'alka, Sagarejo, Signagi, Lagodekhi, Gori, Kaspi, Kareli, also regions of Kvemo Kartli.

As we mentioned, Adjarian people live and speech with native dialect in inner provinces of Turkey. In particular in Ordu, Samsuni, Duzje, Giresuni, Tokati, Amasi, Sinopi, Rize (black sea regions) Bursa, Sakaria (marble regions) provinces.

1.3.2. Klarjetian Dialect is spread on the historical territory of Klarjeti, in that part of Chorokhi basin, which is known as "Nigali or "Livani". Nigali used to begin from nearby the village Erge and lasted to Artvin. Therefore, most parts of this region belongs to Republic of Turkey. However, Georgian language space continues existence beyond the state border, though the picture has significantly changed. Firstly, long time has passed since the children used to begin speaking in native language. In Nigal, as well in other "Georgian" regions of Turkey, only adults speak in native language. The permanent migration, mainly the process of Muhajirs at the end of XIX century and at the beginning of XX century changed the geography and demographic picture of Georgian language.

Klarjetian dialect can be heard even today in the villages of Klarjetian Muhajirs' descendants. "Klarjetian" villages are not many in the black sea region, though they mainly are gathered in Sinopi province. There are several villages in Samsuni, Duzje and Tokati provinces; as we mentioned, most of the villages in Marble sea region (Balikesiri, Sakaria Kojaeli, Ialova, Bursa, Bilekihi provinces) are of Muhajirs' descendants.

1.3.3. Shavshetian Dialect is spread on historical territory of Shavsheti. Two sub-dialects are singled out in Shavshetian dialect; Imerkheuli and Mach'akhluri. As of Shavshetian dialect, which

covers Shavsheti region of Artvin Province of modern turkey, is divided in two parts; Georgian Shavsheti (the villages of Imerkhevi valley speaking in Georgian language, also Ustamisi, Chisiskhevi..) and Turkish Shavsheti- most of the villages of Shavsheti water valley, the habitants of which are native language lost Georgians, however Georgian elements can be still observed in their speech. As for Mach'akhelian dialect, this is spread in the valley of Mach'akhela. During ottoman period, the mentioned valley was distinguished with correct Georgian speech and love of native language. The part of the valley- upper Mach'akhela is under property of Turkey. There are six villages- Akria, Efrati, Mindieti, Zedvake, Kvabitavi, Khertvisi- with about two thousand habitants. Mach'akhelian sub-dialect and Georgian language are quite well kept in middle and upper generations.

Shavshetian dialect alike other southern dialects after Muhajir eviction, has significantly expended in Shavsheti and mainly in different regions of Turkey based on the Muhajirs villages of Mach'akhela, in particular, in the provinces of Odru, Samsuni, Sinopi, Amasi, Tokati, Kastamonu, Bursa, Sakaria, Ialova and there are about eighty villages of Mach'akhelian migrants. Most of them (about sixty villages) are of Mach'akhelians.

1.3.4. Taoan dialect is spread in one of the historic southern part of Georgia –Tao, which today is within the boundaries of Turkey. There are four Georgian villages in Tao, Khevai, Kobai and Balkhi-, which are the settlements of Elia Valley- with the districts spread in the whole valley. There near parkhali is Vaniskhevi, in which two Georgian speaking district- Ch'ilati and Makhateti.

Hereby we must mention the village Binati, which is located, fare from the mentioned territory, in the upper area of Artvin, within optional border of Tao and Klarjeti, near ch'imch'im.

The trace of Taoan Georgians in the inner regions of Turkey, in the settlements of Muhajirs' descendants, is less noticeable. This part of Chorokhi basin remained under position of Ottoman Empire after establishment of Russia in Caucasus. For a short period of time, Russia occupied the whole basin of Chorokhi during World War I. We found Taoans- the descendants of Parkhali and Binati resettled in Akiazi Ilche's village Sherefie (Şerefîye), of marmara sea region, Sakaria province, which should be established by Georgian Muhajirs at the end of 19th-century. Besides, there is a village in Suluovi Region of Amisi province, Black sea region, named Kilicharslani (Kılıçarslan), where live ten Georgian families resettled from Village Balkhi. Resettlement of Balkhians is the result of internal migrations of Turkey. They have settled in the village in thirties of twentieth century.

Knowledge of Georgian language in Sherepie, also in Taoans living in Kilicharslan, is so meager that, it is difficult to obtain the analyzing data for observing the dialect.

1.3.5. The quality of Georgian language knowledge in Georgians of Turkey Concerning Georgian language in Turkey, can generally said that a) the vocabulary has significantly become poor; b) Turkism part has increased in the vocabulary; c) rarely meet the representative of new generation, who knows native language: children of average and early age do not know Georgian language no longer. The process of generations change during the centuries has resulted in objections of point of views.

It should also be noted here, that according to the legislation of Turkey, for the national minorities is allowed to study the native language at school as the optional subject. This is total news: in 2014 year, in the village Nuruosmanie of Maradidi Muhajirs descendants, in Geivi region, Sakaria province opened two Georgian classes

(teacher- Mustafa Kolati). For 2015-2016 academic years, two groups of Georgian language opened in Murghuli (Artvin province, Murghuli region) school. The teacher is Fatih Meidan (Tsvaridze).

The significant novelty of Education system of Turkey- teaching of native language in the framework of optional subject- is slowly and hardly establishing- so far only in two schools appeared the applicants. Speeding up of the process is prevented by the lack of teachers and books, also by subjective or objective factors.

Chapter II. Noun roots formation in southern dialects

2.1. Numerous characteristics of Noun roots. Observing to the speech of Chorokhi Basin Georgians shows several tendency of root formation.

The case loosing of initial letter on the root is quite often found in Klarjetian, Shavshetian, Adjarian and Taoan dialects.

...**taze** (<mtaze) ar mival, aq moval-da (devsk); **dzedan** (<rdzisgan) gavaketavt mats'oni... (jiv): ese **tavrobis** (<mtavrobis) adgili iyo(buj): **pilendzis** (<spilendzis) karxana iyo (buj.):

In some cases we may meet one and the same word as without the initial letter as, according to norm. For example: *tiflisidan* **rdzali** moida (jiv). *Chemi iegnis bich's yavs tiflisidan* **dzali** (<rdzali) (jiv);

Relatively rarely is found the same forms in the speech of Kobuletian Muhajirs and Tao.

shvildisris(<mshvildisris) rkals gaaketef (kabaq); rome gaagvidza shoferi, **tvare** (<mtvare) dabra darchao (takht);

vitsituare (<mrvare), **ze** (<mze) **zitulits**(<mzis tvali) vicit (kuab.); axla **tavroba** (<mtavroba) movda, mektefi gaxsa;

Also worth noting such forms, where the letter is lost though not the initial one;

ts'kal maashkhapebda, **sakhshi** (<sakhlshi) sheiyvanda (jiv); *me bagvi* (<bavshvi) ar *meyola da dasaxlda* (merj); *ts'vril* **bovshebi** (<bavshvebi) tsevdodeso (elias); *tevzs shets'viden* **nigzis** (<nigvzis) zhvershi (takht);

There are such cases in southern dialects, when instead of letter-O in the noun root is found letter-V and vice versa. This mentioned case is mainly observed in Taoan dialect.

Ts'vril **bovshebi** (<bavshvebi) ts'evdodeso (elias.); bich'ebma **gogvebs** (<gogoebs) gamuutkmiden (jiv.); **gogvebi** (<gogoebi) ori Istambul arian (shavsh) (**Shavshuri**); **koliferi** (<kvelaferi) itsis (takht);

The southern dialects characterize such form, when the root is not sheared or compressed in such nouns, where the shearing or compressing is usually occurring. Such kind of forms are characterizing for Klarjetian dialect, thou it may be found in every southern dialect.

sheniderdiebs (<dardebs) kvelamfers giginefs imano (marad); tsiv **ts'kalit'na** (tsklit) deibano...(merj); chvenamde **somkhebi** (<somkhebi) tskhovrobdnen (dua.); **ach'araidam** (ach'aridan) mosuli imatchi kartuleb tsodniat (elias)...

Sometimes there such forms where the letters are displaced of the extra letter is added.

dakfiliakfilsaven (<fkvilsavit) miva (buj); bagaze davabamt zenjirit, ista **tokvita** (<tokit) (jiv) moikalibe kvelaferi (kvelaferi) (marad); akidan **zrugshi** (<zurgshi) da zrugis (<zurgis) terefis perangi zed chats'viliko (merj); erti emei moidoda, **tiflisidan** (<tbilisidan) iko (shavsh)... khut-ekvs raionshi jandarmis **umfrosi** (<ufrosi) iko (f);

There are no the same cases in Taoan dialect.

It is very common in southern speech that one letter to be changed by other one:

dodofals (<dedofals) khelze daadeben agze, khelis gulze (adag); skhali ver vch'am, kaia, mts'kenulobs, **shekeri** (<shakari) maq (jiv.); **kurzeni** (<kurdzeni) fena modioda, akhla aghar modis (ust); ak dadiodnen **mach'ekhlelebi** (<mach'akhlelebi), gobebi maakden (ube); jifeshi (<jibeshi) ar guucherdeba (f0); bevri khalghi (<khalkhi) ikneboda (elias.);

2.2. Numerous characteristics of adjective and word formation

2.2.1. Possessivenouns. The possessive nouns are formed by **-ian** and **-a** suffixes: **-ian**: gaagho dolabi, rom **tofiani** dgas shian (kirn);

-ian may be appended to Turkish root: **kabughiani** (T. kabyk-crust)- kerkiani: txili gvaq... tkheli **kabughiani** (ibri)...

It's very interesting that the possessive nouns are formed even by Turkish suffix. For example, Turkish **-li (-li)** suffix with the meaning is equal to Georgian **-ian** suffix. It may be appended to as Turkish root as well Georgian one; **bereketli** (t. bereqet-amassment, abundance) - khvaviani, barakiani: memre iaslughi **bereketli** ketdeba (devsk).

-a suffix forms different nouns/names of animals, plants. Points out having of different characters, resemblance to something according to specific sign: chemi **shaviai** gazdila, koleqturshi mushaobs (kirn). **Shaviai**-is the name of ox.

Different adjectives are formed by suffix-**a**: **dzirai** (=dzirs chamoyrili, chamocvenili) vashli vis miakvan, ch'o?(marad.); **ukanai** (= shemdegi, momdevno) ar vici (jiv); bashkoi da **ukanai** soflis hududia (devsk). The village located back of bashkoi is meant.

2.2.2. Absence nouns. Antonym of possessive nouns- the absence nouns point out absence of object noted by the basic root.

U-Oforms absence: **uderdo** hich vinme ar ikneba (kheba). **Udzaglo** ver davmdgarvar (chak).

Turkish **-Suz (siz)** with its meaning equals to Georgian **U-O** prefix-suffix, and expresses absence: **rahatsuzi** (t. rahat-mosvenebe, simshvide- rest)- arajanmrteli, susti, ujano: **rahatsuzi**-avadevli var (eren)...

2.2.3. Origination nouns. The origination nouns are formed by **-el, ur-ul, -del** suffixes.

-elrefers to the origination of humans, -ur Suffix refers to –**What**-group nouns.

El(>al): machakhleli khoja myavan (jiv.); Burselia, musafiri iko (gurb.);

-**ur-ul**: chveni, **aqevri** (<aqavri<aqauri) chaia, **turquli** (isk);

Turkish **ji|je|ja|cha|che** are equal to Georgian -**ur||ul**, affixes **gurjija/gurjije** (T. gürcü- Georgian)**gurjija ts'eravs** (isk);

Simultaneously with the affixed formation, the origination sometimes is marked by the appropriate root noun, without affix; **mea murghuli** {r}dzlebi myav (devsk.); khoja chemi **mach'akhelia** (=mach'akhlelia) (jiv.); Shrd. Es **murghulelia** (eski feradie).

2.3. Numerous characteristic of number formation. Georgians of turkey in most cases use Turkish numbers. They have difficulties in counting in Georgian, particularly, after the first tens. Despite of this, observation on the existing scare material reveals several characteristics of southern dialects.

In southern dialects**erti** (one) is normally pronounced, though, sometimes, “**r**” is lost and sounds **eeti**; **eeti gogo mkavs da** (damudere)...This form is especially noticeable in the villages settled by the Muhajirs' descendants resettled from Keda region. (for example: province of Giresun and etc).

Meerter rarely appears in ordinal number. **Miere** is more usual. There are lot of example of letter ignorance or change; **meerte ara**, **mevre** (<merve) ara, **mesame dagamearo** (isk.); **miere** (<meore) dghes **kvelamferi daaviwydeboda** (marad.); **otsdaeqsi** (<otsdaeqvsi) **ts'elitsadi vimushave** (zak.); **shvida**, **vra** (<rva) **ts'elits'adia** (khevts'); **vor-sam** (<or-sam) **ts'elits'ads uare**, **memre gvatkhovdi** (qor.); **erti ati tsali iqneba tu fshvidi** (<shvidi), **ati**, **atdaori** (otsi), **ormotsi**, **atidasami** (ocdaati), **atidaotkhi** (ormots'i), **atidaxuti** (ormotsdaati), **khutmotsdaati**

(ormotsdaati), **eqvsmotsi**(samotsi), **shvidmotsi** (samotsdaati), **rvaotsi** (otkhmotsi), **atotsi** (asi), **chveni datla aris dzveli gurjuli datla** (elias)...

2.4. **Pronoun. isa** is spread: **chemi akhraba aris isa** (chaq.); **imgvari germelia isa**, **qi** (bazg.).

I of last limb is rare: **serze isi ari...** **Duzia** (chaq.).**isi** is rare with **ts(a)**particle: **akhla isits aghar mkavs** (ust.).

In adjarian the pronoun **ra**, alike old Georgian, does not retrench the last limb **a** of the root in nominative, relative and instrumental case. For example: **raias chluqia? Rait ch'ri? Ra var, rais mqneli**.

The personal pronouns combined with the particle “**unda**” and elements “**na**” and “**da**” are found in this form: **me'na**, **menda** (“**me'na ts'evde**”), **is'na** **movkla tsemashi**, **she'nda** (“**shen da** (**shen unda mokts'ero**)”), **isini'nda** (**isini da ts'eiyvanon**).

Specific feature characterizes the demonstrative pronouns: **agi**, **magi**, **igi**. In all plural cases, the nominative root is used, and for expressing, the plural **N** suffix is used. **Agini**, **magini**, **igini...**

The demonstrative pronouns **es, is** as in other dialects, here is found in consonant sheared form; **i gombio**, **e kaci...**

Chapter III. Noun case, functions of cases and number formation in southern dialects

3.1. **The noun.** According to the plot, the concept-term “noun” combines several semantically ambiguous lexical groups of (on the one hand “subject”, on the other hand-“ feature” , on the third hand-“ quantity” ..);

Even more, the linguistic designation of these words, having the general content, they can replace all of these groups.

The entire noun can form the case, the case is the common category for the nouns, and they have the category of number.

3.2. **Root of nouns.** According to the roots, there are two groups of nouns: vowel-root and consonant-root, though, in southern dialects, some nouns are presented with dual root; *tuta//tuti:bali mikvars, tuta-ara (khevw.); aq daha bevria tuti(svir.);*

Except the mentioned, in southern dialects, reveal the noun roots with dual ends *jinch'vel'i//jinch'vela, ts'amts'am'i//ts'amts'ama, ch'arkhal'i//cha'rkhala, dar'i//dare, s'veri//ts'vera, baba//babo, baji//bajo, qilisa//qilise, shosh'i//shoshe, anne//ana, qola//qole, qosha//qoshe...*

The obtained material can be divided in several groups:

- a. At the end of root, the vowels change in auslaut;
- b. At the end of root, the vowel and consonants change in auslaut.

The changes occur to as borrowed as well Georgian roots. Presenting of roots in dual version, should be considered as one of the mark of root formation in southern dialects' noun. The basis of presenting the root in dual version is phonetic, but in some specific case, the other base can be found too.

3.3. **Case signs, characteristics of cases.** There are no many peculiarities as of the signs of cases in southern dialects.

In nominative case, the forms without signs (presented by zero allomorph) and with signs *i* and *o* (<*i*). Almost in all case we meet the simple nominative case sign *-i* with consonant-root nouns, though, Toan dialect is different from the remaining ones and in most cases the consonant-root nouns are found with the form of root, which equals to the *ts'rfelobiti* case of old Georgian (*mits'is qvesh sami tane gza ari (a); dzigarai ginda, moukideb (chaq.); baboits khujuze mkavda (bazg.); aq chemi katsi, erti bich'I, gogo gatkhovilis ankaras (bag); chemi shvili shofrobas ijeba (qlask.). ts'vrili bovshebi ts'evdodeso; qveit meti khalkhi ar kofila (elias.)*).

Dative case: There in southern dialects, all the phonetic phenomenon are found, which is not characterizing for live Georgian speech.

Loosing of dative case sign is frequent, mainly in singular number of consonant-root nouns and in *eb'ian* plural form. It does not matter, weather the noun is person or situation contributed to the verb: *chem shvil hameri kavs (bazg.); simind vtesavt, qer vtesavt (bzag.); iq gazrdila, murghul (ust.); dugunze qatam gavaketavt, davdebt, khortsi sach'mel gavaketavt, davdebt... (bashq.); im kaceb guugzavnian; bich'eb unaxian ki tovli (elias.); dedamtili bakhshish mitsemnda, akhdida, aadzrobda saburavs (takht.)...*

It seems that loosing of dative case sign with the consonant-root nouns is the common phenomenon in the southern dialects. However, for Klarjetian and Adjarian speech, the dative case with the form of root is comparatively less characterizing. In klarjetian dialect, such kinds of forms are frequently found: *aq chemi dedas ts'isqvili qonda (qlask.); ... rom nishani ts'eighebden (bashq.);*

Rarely *s* is losing with consonant-root nouns: *sidze (<zidzes) tqven ras etyvut? (chaq.); gurjija qufela (<qufelas "kuris bibilo") ebnebian (z)...*

Losing of dative case sign with the consonant-root nouns, is more found in Shavshetian dialect. In other, dialects it is more rarely observed. So, it cannot be considered as common phenomenon in the southern dialects.

There in the southern dialects are the forms, when the nouns in dative case have attached the extension-**a**. This mostly characterizing for Shavshetian dialect: *fateri aq tavze im katsa (khokh.); chuensa meqtub etkvian sats'eravsá (khokh.);*

Genitive case: It is very rare when the nouns with the form of root is presented in the genitive case (mainly in Shavshetian and Adjarian dialects); *datv kurshi utquams katsitvin: -datv muukleli kaish nu dagrixavo (sholt.); khalkh partiebma ase qneso; im sofelshi sheqer fabrikai gavaketet (takht.)...*

The dative case sign **-s** loses in determinant nouns, though, this phenomenon characterizes only Shavshetian dialect. *Germeli ch'adi iko simindi fqvilisa (a.); tuti beqmez moadugheben (ts'et)....*

Simultaneously such forms are confirmed, where the dative case sign **-s** is maintained: *krali sulí udins ants'lis firtsel (man.); kartof kanis qenerze vtesavt (ust.); furis iaghina daaskha (damud.);*

There in the irreducible roots of consonant-root nouns, in dative case, sometimes is **o-i**, sometimes no: *anais katsi chemi emoi iko (machkh.); chem babos khizmetqobas vizam (bazg.); chamuel chem babois sakhshí (bazg.); libani chemi anas mahalea (a.); meriemas jinsidan arian (machkh.)...*

The dative case forms are presented by extant ant **a**. Such kind of cases are observed in Shavshetian and rarely in Klarjetian dialects; *erti lazisa zrokha avat gamkhdara (sholt.); germeli ch'adi iyo simindi fkvilisa (a.); kurdzenisa akhla ts'kali gameighe-tu (qlask.)...*

It is notable, that simultaneously are presented sheared and non-sheared, compressed and non-compressed forms. This phenomenon is

found in all southern dialects with less or more intensity. The fact requires explanation. Primarily, the following question requires the answer: The frequency of non-sheared and non-compressed forms in southern dialects is the sign of being the reduction weakened in southern dialects? If it is so, what is the cause? We may have said that the mentioned fact is the result of Turkish influence, for which complete vowel is characterizing. However, explanation by influence of turkey is only the “way out” but not enough. The cause of the phenomena should be searched in the nature of Georgian language.

The nouns ending with **a and e** vowels are presented in nominative form (mostly with **e** vowel), which are attached by adjectives with preposition function. Such kind of nouns express place of activity and time (mostly the time): *[gza] maghara qvesh gach'rilia, hama chats'va (svir.); shekhvalghele gaghma, ho (zen.);*

We have the examples when the sign of cases are completely presented:

es aris imerkhevis gadaghma (zen.); iaila zevi aqvt, karchkhalis haman uknedan (chaq.); am gzis zemot sershi aris (chak.); agze cheikvane, khis qvesh chaagde (khevts');

Active case: In vowel-root nouns, of active case, in southern dialects, is always found - **it or ot** signs of the case. *Aini karisavef mentesheit chamovhkidavt (ts'et); qveigen mimyavden virit, tskhenit (kh.); skhvisi khelit gveli deich'ire (dua.); patara gemebit gameikvanes, porti ar iko (f.)...*

Adverbial case: in adverbial case, we find **-at (<ad)** as the sign of case; *is zaghlits moida, shoridan skhuafat gvikurebs, sertat (khokh.);*

In the speech of Kobuletian Muhajirs, we meet as **-at**, as well **-ad**, there are cases, when **-d** is lost: *qartulat simgherebi tqva-mauzhadze iko akhmedai (takht.); nuri gunduzi, fehmi pirveli iyo germaniashi ts'evda masts'avleblad; lotsvís dros qartulad laparikobda,*

qartul enaze lotsvilobda (taxt.); chemi didnenei qartula develapari-kebodit, babam qartula wera itsoda, dedamac (dua.);

So is in Klarjetian dialect: *gurjulad ts'erva ar iko (sud.); ima lobias lamazat davkhekhavt, chavch'rit tenjereshi (sud.); ach'arais soflebi daha karqa ilaparikeben (dua.)...*

In Taoan dialect mainly *-at/t* is found: *dzvelat aqa ar utovlebia (elias.); aq qartulat ar laparikoben (tsuts.);*

Vocative case: *anav, es akvani davts'uat-metqi (diob.); bero, erti ikitkhe lotsvebi, kai gaxdeso (machkh.); viderde vikav... khatijev, devtesevit bitevi turkieshi (ts'et.); tskheno, iaghi shen shech'ame? (sholt.); iliasav, davhkarge, khom ar diginakhavso (ifkh.) (Shavshetian)...*

The vocative forms are very interesting- *imav, imano*. The basis of such kind of forms are considered the ergative case vowel-ended forms- *ima, iman.amav...*

3.4. For ergative construction in Southern dialects. As old as modern types of ergative case formation is characterizing for the southern dialects of Georgian language (mostly for Shavshetian and Klarjetian). We may speak about the certain transitive forms; we mean sign of *ma-* case in vowel-root nouns.

Formation of like modern literal Georgian is characterizing for as vowel-root, as well consonant-root nouns, also for pronouns:

Fakizom gulshi chaugdo (a.); Jinch'velam ra'na gaazghos, ishta, iman ch'amos (bazg.); mamamtilma'na aakenos, ertic imis akhlom, mamatilis babom (khokh.); zehiri asua iman emrul aghas da ise mokda (niol.); akhlebma ar itsian (elias.); ertma mitkhra am gogos vuyuravo (qlask.); babam tsetskhli daaqrobia-ho? (kirn.); shen gagafaqa ghmertma, gafaqdi! (takht.); ataturqma igini gaagzana aqet (f)...

Comparatively more rarely, though still is confirmed the nouns in ergative case with *-man* ending: *deich'ira datvman; droman gedeiara (bazg.); dzvelebman itsodnen (a.); bakhalaman da baghanam meits'ona (man.)..*

While speaking about ergative construction, those forms attract the attention when we have agreement in ergative case in the form of root: *sizem, chven todama khari eikvana (bazg.); vin moqsova? chemkhelma, ori chifti matsvia da kidev mtsiva (bazg.);*

While speaking about southern dialects, should be noted that simple tendency, which is systematic for Klarjetian, in particular, for livanuri speech.

Professor Meri Tsitsadze refers to those cases, when intransitive verb, in intermittent forms the noun in ergative case: *eits'ia kanam ramtoni khania; baghanamac mitrialda da ts'evda.... Less, though such kinds of constructions characterize Shavshetian and other southern dialects: kitrmaase bevri movda; berma gabghezda....*

For the speech of kirnati-maradidi is specific that, the verb forms the noun in ergative case, even in column names of first series: *baghnebma ar epatronebian mis sakhls; fikriem tiris, babam mimkliso...*

This specific character of Maradidian speech, the researchers consider as interference influence of Lazian language (surmava). By other point of views, (M. Pagava, M. Tsintsadze and others) finding of analogue forms in southern dialects (other dialects) causes the doubt of lazuri influence on Livanian and accordingly Klarjetian speech.

3.5. Prepositional cases. Concerning the preposition, the southern dialects reveals a lot in common.

Attaching of preposition on adverb generally is not foreign and seems to be historically characterizing for Georgian language. Furthermore, attaching of preposition to the primary adverb might be

depicting the old adverbial case. In addition, it is noticeable, that the preposition attaches to the adverbs of time and place. We should seek the roots of preposition in this fact.

Therefore, it is not surprising, that the above-mentioned cases are natural for the southern dialects, though, the forms characterizing for this dialects are noticeable: *igzemidan ar ari petrol (ts'et.); telgan isea, telgan (z.); marto chveni iailis iqetidam da khemts'ruli iailis uknedam... amists'inedam tormeti tsali teqi ari... (bazg.); ts'vimis ts'veti agze demetsa, ha (qeda); iqshi iyo.. (erge)...*

Frequently **ken** preposition is in **ke** form. *Aqetke khart tqven (bazg.); parkhliske mikhualt? (elias)... ts'imikvanet mshobliskeo (elias.);*

-**ken** preposition is frequently with form of **ke**. *aqetke khart tqven (bazg.); parkhliske mikhualt? (elias)... ts'amikvanet mshobliskeo (elias.)...*

Preposition **tvīs** in Shavshetian and Adjarian is observed in – **tvīs**//**tin**forms: *kareb vaketeb... futkrebistin (bazg.); baghnistvisn minda, ar momatkvilo (ortab.) chemtin khomar vaketeb, tqventin minda (macho)...*

Version **tvīs** is more frequent. Sometimes, the same of preposition –**tvīs** is the form of genitive adverbial –**izda**//>**iza**, **baliza amkhela kheze eisleba?martomizda unda kvelaferi.. (ortab);**

Preposition –**dan** is characterizing for the southern dialects: *batomidan ts'amosulan pirvelat bursas (bel)... simultaneously with dan, damis used too; iqidam, aba, ise iqita ghelidam, am chveni soflis gaghmidam ghele aris (khokh.)...*

-dam (<daghme) can be found in many dialects of Georgian language, observed in the monuments of middle Georgian. Seems that, it has entered into the written language from the live speech. Therefore, it can be considered as dialecticism in the literal language.

Sometimes, preposition –**shi**, is attached inner of the adverb and we have some kind of tautology: *vashlsa chavhkrit qvabshi, tskalshi shigan, meikharshvis (khokh)..* Though- **shigan** can be found without **shi**: *diobanis shigan teq ar laparakoben (shavsh)...*

Beside to dative with the preposition –**shi**, can be found dative without preposition (sometimes without case sign) (*zamtari istambul gamevkvane gharch'ebtan (khokh.)..*) also can be found with simple additive: *Kroch'ebshi, qilkebshi, kolofeb aketebden shishidan (zen.);*

Quite rare, thou still is observed –**chi**(<**shi**) preposition: *sofelchi aghar cherdebian, garbian (khulo); midghemchi ar vifiqrebdi (ortab.); imetchi chveni dedeebi kofilan ishte (elias.);*

Preposition –**ze** is commonly used in southern dialects (*festivalze amodi da amghere agini (merj.)..*) though, there are cases observed, when –**ze** preposition changes preposition –**shi**: *qorts'ilshi vikavi//qorts'ilze vikavi...*

Preposition –**tan** commonly is used with dative case. Unlike literal language sometimes, the sign of additive case is lost in Shavshetian while attaching to vowel-root nouns: *iq chem datan arian (bazg.)..* we note, that the same cases are not found in other dialects (anyway it is not known for us). Several cases are observed in Adjarian dialect.

Preposition **vit-vet** and **ven** show the form too: *sheshasavit dadian falazebi (khevts'); turistaven iarebit, bevri fara gindanan (klarj.)..*

The adverb with different contents is used with the function of preposition: *ega danishnulia, bairam ukan'na meikvanos (man.); martisukan qi aris, nisani? (chaq). Imasukan rusebma nelnela ts'amotsimtsimden (man.); ts'itveti shavshetis uknedanaa (bazg.); jinali(s) uknedan ach'araa (dav.); otsi ts'lists'in zamtar-zafkhul iq*

iqneboden (das.); imaze ts'in chaqvelta iko (chaq.); me iq vikav, ser iquit (u.); skhvagan ts'eikvana, sofel garet (chaq.)...

Comp. Jvakh. *Gavida sofel garet.*

Therefore, the southern dialects reveal a lot in common concerning the preposition and thus, frequently reflect the oldest state of Georgian language.

3.6. Functions of cases. In Georgian language, all the cases have their own distinguished function. It is natural, that the functions are clearly expressed in southern dialects too.

One of the basic functions of nominative case is expressing of subject, this norm is preserved in **southern** dialects too: *qorts'ili damtavrdeboda (kh.); ajari zengini katsia (qlask.);*

It is notable that, in Klarjetian dialect, sometimes ergative can be found with the function of nominative, or there, where, the nominative forms are expected, in frequent cases, the intransitive verb forms the noun in dative case and receive the appropriate forms:

qalebma (=qalebi) marto dzrokhas mots'veliden (qlask.)...

The nominative expresses the subject in other southern dialects: for example; *ori turqeti katsebi saomeblad ts'asulan; erti fafazi koliat (khakh.); dedamtili felji gakhda (merj.); chvenifestivali otkhi dghe iqet iqneba (merj.);*

The Ergative case in Georgian language has only one function- to express the subject of transitive verb with the forms of second series. At this time, the verb can be of two persons, three persons and sometimes- one person even, when it is expressed by the instrumental verb.

In southern dialects, the function of ergative case is expressed according to norm: *katsma amomirchia (bzag.); babuam mitkhra (bazg.)...*

In klarjetian speech, there are the cases, when the function of ergative case is expressed according to the norm, though, there are different state: The features of other dialects of Georgian language are spread in Klarjetian dialect- the subject is in ergative case, with the second series of verb-noun narrated by intransitive verb; *sheekara datvma (kirn.); aman gurjistsanshi geizarda (tkhil.);*

The subject is in ergative case, also with the forms of I series of subject narrated by intransitive verb: *aqa bukshi mirtkmida muhelimma (nus.); chveni qartveli katsma, mis ganakofs tu aqva, ver tanulfs (kh.);*

Rarely the subject is in nominative case, in second series, with the predicate narrated by transitive and media active verb: *amisbidzashvili (=bidzashvilma) iq ikitkha (jiv.); didi badishi (=didma badishma) univesite meigo (gurb.)...*

The ergative with the above mentioned function is mostly characterizing for Maradidi and surrounding villages. However, this form, relatively in less volume, is given in Georgian speaking villages of Murghulian and upper part of Artvin.

Despite the multiple function of **dative case**, its basic function is expressing of subject and this form is reserved in southern speech;

ghmertsatskina (u.); navs samoci katsi ats'evda (kh.); navs qureghi ets'ikeba- tsariela saqmeebze vitkvit (murat.); chem shvils chasatsmel uqsov, uklavo (marm.)..

One of the main functions of **Genitive case** is expressing of substantive or managed determinant, which is observed in southern dialects too:

Gurjeb-is qitabi, sidz-is sakhli (qlask.); khapebi gedesula khalkh-is iaerebshi (bag.); tskhvris shvili kravia, gelis-lekvi (machkh.); am sofilsa vart (zen.)...

Except this, the genitive case is found in composites, expresses the modifier of time, is met for narrating infinitive, is used as the determinant, in the words expressing weight, price, size and age, with preposition and noun, in root-doubled composites-almost all these forms are expressed in southern dialects;

One of the basic function of **instrumental case** expressing of activity tool, material. at this time, the noun of instrumental case appears in simple object: *ts'evlen gogois sakhlshi araba-ain,chkhen-it* (qlask.); *yaves sheasvavs oqros finjan-it* (kh)... with the same function, the instrumental is used with appropriate initial and participle: *tskhen-it, urm-it motanili*.

The noun in instrumental case is used for narrating the modifier of reason and manner; the nouns in instrumental case, are used for marking “with”. *Gogos sakhlshi khuti-ati kac-it mikhval* (qlask.)...

One of the basic function of adverbial case is expressing of perverting. By the simple object in this case is expressed the change, becoming, pervert; *lamaz-at gakhda* (bazg.)...

Forming of adverbials by the sign of adverbial case is very frequent in southern dialects: *ghmertma ar gagafaqos shen, ikavi aselamaz-at! Shen tu karg-at ch'am da svam, sheni tavi natesavs ar ukvars* (murat.)..

The nouns of adverbial case is widely by the function of modifier of purpose, place and time: *aq dzvel-at (modifier of manner) altunis finjanit yaves smiden: chvenac ghobes vetyudit dzvel-at...*

Therefore, we can conclude that the functions of cases are well expressed in southern dialects, some parts of the functions are more often and some parts are more rarely found. There are also the cases different from Georgian literal and dialects.

3.7. Number formation in southern dialects The plural of the noun is formed by the suffixes –eb,n/t. The norm seems to be

formation by –**eb**, and formation by ***nar-tan'iani*** is rare; **arabani** megeshalnen? (ust.); **samidzmani** kofilan (svir.);

Suffix-**ta**, is merged with root, which is attached by sign of the case: *am emos gharch'ebma, ortama emos bakhalze tvali gamodga* (svir.).

As the rule, the plural of the nouns are formed by suffix-**eb'**, attaching of which causes compression of the root, but non-compressed forms are frequent too, where the compression is expected; *stumrebi mikhvalt* (bazg.); *gelebi shierebi dats'kdebian* (ts'et.);

Also there are compressed forms too: *simindi kotreb geiketebis* (khevts'); *khosh teli muslimnebi ar lotsuloben* (khevts');

However, there cases, when the same forms are compressed, sometimes un-compressed; *beberebis tetra tma, nu gindao bevri tqma* (chaq.); *gogvebi gasulan bebrebtan* (chaq.)... There are rare cases of reduce-compress examples: *esa chemi baghnebi arian* (chaq.)...

There in the vowel-root nouns are other cases: *gzebi kafandeba* (iv.); *gzebi ari* (chaq.); *kargi gziebia* (ust.); *aq goli ar aris, gheleebia* (ust); *chveni dedeebi zati ach'araidam gadmosulan* (machkh.)...

The interrogative noun should be separated **ra, vints'kha, ratskha, agretve, “mashina”** da the like.., which do not follow the rule of plural formation; *sats'kals raebi ar gadakhda tavze; aqamdin vitskhaebs ashinebdi*;

As the examples of doubl plurality of the noun can be named- **mierenebi, gverdenebi, mots'menebi**.

For Kobuletian sub-dialect and Ch;vana village habitants' speech characterizes **n-ebi** plural form of **igi, agi, magi** pronouns: **iginebi, maginebi....**

Therefore, as it seems from the given examples, formation of number in southern dialects follows to the norm of Georgian

language, though; there are features, which are characterizing for southern dialects.

3.9. **Basic paradigms of the case.** Dialectologist while describing certain dialect, while analyzing certain grammar fact or phenomenon, simply discuss about certain features. Frequently, comprehension of these features toward other forms, is difficult, defining the place of these features in general language system, or comprehension of this feature as the part of the system. We think that presenting of case paradigm and showing the peculiar forms in these paradigms, have the principal meaning for analyzing these features and clearing out the language tendencies.

One specific example; while analyzing the peculiarity, it was noted that, dative case sign of vowel-root nouns is *-o- deda- o*, that sign of vowel-root noun's dative case is *-o- deda- o (=deda-s)*. As the result of analyzing paradigms, will be shown that, if vowel-root noun in dative case has *o*, it should have *-s* in genitive case and if it has *oi* in genitive case, it will have *o*, *or i* in nominative case (B.Jorbenadze) this simple rule becomes clear while analyzing paradigms.

Therefore, it is natural, that the work deals with the basic case paradigms in southern dialects. In particular, the samples of consonant-root, vowel-root nouns, also personal noun and determinant-determined cases in Adjarian, Shavshetian, Klarjetian and Taoan dialects.

Conclusion

1. The basic area of southern dialect spread is Chorokhi basin, the most part of which is in Turkey for present days and basically is the territory of Artvin province. Together with Adjara (and other villages established by internal migration in other regions of Georgia), the very settled territories are the areas where the southern dialects are spread in historical southern Georgia.

Except the mentioned, the area of spreading the southern dialects are the regions of Turkey Marmora Sea and those settlements, where the descendants of Muhajirs exiled from Adjara, Klarjeti, Shavsheti, Tao are living.

2. There is a diversity of opinions in Georgian linguistic, concerning the issue of differentiation of southern speaking dialects, though, by the researches of recent year, on the basis of intensive study of southern speaking, by considering linguistic, historical and geographical factor, that classification appears to be acceptable:

1) SHavshetian dialect//Shavshetian dialect with sub-dialects; Imerkheulian, Machakhlurian

2) Klarjetian dialect// Klarjetian dialect with sub-dialects: Upper-klarjetian, lower-klarjetian (livanian).

3) Taoan dialect// Taoan dialect

4) Adjarian dialect// Adjarian dialect with sub-dialects: Epper-adjarian, lower-Adjarian and Kobuletian.

1. Adjarian, Shavshetian, Klarjetian and Taoan dialects create the group of dialects, which are called southern dialects// southern speaking.

3. Studding of southern dialects dates back to 70-ies of XIX century. After sovietization of Georgia and entering the territories of historical southern Georgia to the possession of Turkey, almost during 70 year, until 80-ies of XX century, none of Georgian researchers had

been to the territory of Turkey. After 90-ies of XX Century, the research activity become possible in historical southern Georgia. As the result, interesting materials have been obtained. Lots of opinions have been expressed. In this research a significant part is played by Georgian studies center of BSU humanitarian science faculty. Specifically should be noted the complex monographs “Shavsheti” (2011 y.) and “Klarjeti” (2016 y). Also the works of individual authors, which basically represent the new stage of southern dialects study.

4. Between the Georgian speaking settlements of Turkey, compared to Chorokhi basin, there more villages of Muhajirs descendants in inner regions of Turkey. Most of Georgian settlements are in Black sea coast and Marmara sea regions. In most cases, the descendants of Muhajirs know their origination and roots. Many of them speak in Georgian language and have the communication to the relatives living in Georgia. Therefore, only middle and upper class of representatives speak in Georgian language.

As of the speech of Muhajirs, - the speech of Adjarian Muhajirs is the typical Adjarian, Shavshetians- Shavshetian, Klarjetians- Klarjetian and so on. Muhajirs have reserved the accent characterizing for the habitants of ancestor’s regions, this speech is free from the influence of literary Georgian, furthermore, the speech of descendants of Muhajirs, preserved many of those features of native regions, which was characterizing for before century and a half, which is “forgotten” by Adjarian in Adjara, Klarjetian – in Klarjeti, Shavshetian –in Shavsheti and so on. Accordingly, speech of Muhajirs is noteworthy for the history of Language.

Accordingly, when we are studding the southern dialects, observing of Chorokhi basin habitants’ speech is no longer enough, it is essential to take in account the speech of Muhajirs’ descendants.

5. Observing of speech of Chorokhi basin Georgians, confirms several tendencies of root-formation. According to the root, two group of nouns are distinguished; Vowel-root and consonant-root, but in southern dialects, some nouns are presented by dual root. The discussing material can be divided in several group:

a. Vowels are replacing/changing at tin auslaut, et the end of the root

b. Vowels and consonants are replacing/changing in auslaut, at the end of the root;

The change occur to as borrowed as Goegrian roots. Presenting of root with dual version, should be considered as one of the sign of noun root-formation in southern dialects.

6. As of the signs of the case, there are no many features in southern dialects.

2. The nominative case is found with one and the same form, means that, as the sign of the case in the nouns of vowel-root is **o, i** and non-sign. As of the nouns of consonant-root, almost in all the case is the sign of nominative case- **i**, though, Taoan dialect differs from the remaining ones and the nouns of consonant-root, in most cases are presented by the form of root, which should be considered as old Georgian *ts’rfelobiti* case.

3. All the phonetic phenomenon are found in dative case, which is not characterizing for live Georgian speaking. For example loosing of letter. Losing of dative case sign is frequent, mainly in singular number and *eb’ian* plural nouns of consonant-root. There in the southern dialects are the forms, when the nouns in dative case are attached by extension –a. Mostly this form is characterizing for Shavshetian dialect.

4. Losing of affix consonant in genitive case is common phenomenon for southern dialects. Losing of complete affix (-is) in

Muhajirs is confirmed sporadically, which should be considered as individual phenomenon. Shortened and non-shortened, compressed and uncompressed forms are presented parallel to each other. The phenomenon more or less intensively found in all southern dialect.

5. There in southern dialects, in nouns of consonant-roots, in instrumental case, always is *-it* as the sign of case. The nouns of consonant-root are shown as in writing/literary language:

6. The sign of adverbial case is *-at (<ad)*;

7. With the nouns of consonant-root, in vocative case, in Upper Adjarian is mostly used *o*, and with the nouns of vowel-roots-*v*.

7. As old as current form of dative case formation is characterizing for southern dialects of Georgian language (mostly for Shavshetian and Klarjetian). We may speak about transitive forms, we mean, case sign-*ma* in the nouns of vowel-root.

There are cases described, when the intransitive verb, in intermittent form the noun in dative case (for example: *eits'ia kanam ramtoni khania*), for Kirnati-Maradidi speech, is specific that, the verb forms the nouns in dative case, even in column-names of the first series (for example; *baghnebma ar epatronebian mis sakhls; fiqriem tiris babam momikliso*). This feature of Maradidian speech, by the researchers is considered as interfering influence of Lazetian language. Though, according other point of view, finding of the same features in Georgian dialects, doubts the influence of Lazetian language on the speech of Livani and Shavsheti.

8. As of the preposition, Adjarian, Klarjetian and Taoan dialects reveal a lot in common. In southern dialects, as in literary Georgian and other dialects, the cases of preposition attachment to the adverbs of place and time are confirmed. Seems, that the case refers to the old state of Georgian language.

8. There in southern dialects are used *-d-an//dam(a)* (<*daghme*), *-shi* (*shigan,shi>chi*), *-tvis* (*-tvin//tin//tun*), *-ken* (*-ke*), *-tan...* and other prepositions. There are cases, when different adverbs are used with function of preposition.

9. In southern dialects, the cases are clearly expressed; some parts of the functions are found more frequently, some-rarely. There are cases different from literary Georgian language and dialects.

10. The plural of the noun is formed by *-eb,n/t* suffixes. The norm is formation *eb-*, formation by *nar-tan* is rare. It may be said, that formation of number in southern dialects follows to the norm of Georgian language, though, and we have features, which are characterizing for Klarjetian speech.

11. While describing certain dialects, specific grammar facts or phenomenon, the dialectologists discuss on certain peculiarities. In most cases, it is difficult to understand of these features with other forms, defining the place of these features in common language system, or understanding of them as the part of the system. The work deals with the case paradigm and peculiar forms are presented in these paradigms, which has the principal meaning for analyzing of these features and defining the existing linguistic tendencies.

The basic provisions of dissertation work have been reflected in the publications:

1. Genitive, instrumental and adverbial cases in Klarjetian- BSU, faculty of humanities, Materials of II scientific conference for doctoral students, Batumi, 2017, (is being printed)

2. Some peculiarities of the postposition in Southern dialects - Semiotics, scientific magazine, Vol. XVI, Batumi Shota Rustaveli State University, Faculty of Humanities; Ilia State University; Research Center of Semiotics, VII international Scientific Conference of Semiotics, Humanity Researches, part second, Tbilisi, 2016.

3. Settlements of descendants of Georgian Muhajirs in Kocaeli Province (co-author) - BSU, faculty of humanities, collection of works of the center of Georgian studies, vol. IX, pp. 49-59. Published by: BSU. Batumi, 2014.

4. Production of number in Klarjetian dialect - BSU, faculty of humanities, collection of works of the center of Georgian studies, vol. VIII, pp. 46-40. Published by: BSU. Batumi 2014

5. Georgian language and villages in Bursa Province (co-author) - BSU, international conference materials of the faculty of humanities "Humanities in the information society-I", pp. 74-78, Published by: Batumi Shota Rustaveli state University, Batumi, 2014.

6. Terms referring relative in Muhajirs speech- BSU, faculty of humanities, collection of works of the center of Georgian studies, vol. IX, pp. 25-27. Published by: BSU. Batumi 2014

7. Cuisine of Chveneburebi (exiles)" - BSU, faculty of education and sciences. Collection of works of the institute of Georgian studies. Vol. VII, pp. 114-121. Published by: Batumi Shota Rustaveli state University, Batumi, 2013